

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Namazov Məhəmməd Məcnun oğlunun

“Müəssisənin maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyətinin təhlilinin metodiki problemləri” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı

060402 “Mühasibat uçotu və audit”

İxtisaslaşma

“İstehsal sferasında mühasibat uçotu və audit”

Elmi rəhbər:

Magistr proqramının rəhbəri:

dos.C.C.Zərbəliyev

i.f.d., b/m N.M.Musayeva

Kafedra müdiri

prof. Səbzəliyev S.M.

BAKİ - 2018

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
FƏSİL I. Sənaye müəssisələrinin maliyyə sabitliyinin qiymətləndirilməsinin nəzəri – metodoloji məsələləri	
1.1. Bazar münasibətləri şəraitində sənaye müəssisələrinin maliyyə sabitliyinin təmin edilməsinin zəruriliyi və əhəmiyyəti.....	8
1.2. Sənaye müəssisələrinin maliyyə sabitliyinin qiymətləndirilməsi üsulları.....	14
1.3. Maliyyə sabitliyinin təmin edilməsinə təsir göstərən amillərin təhlili.....	24
Fəsil II. Yeni şəraitdə maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi	
2.1. Sənaye müəssisələrinin ödəmə qabiliyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi metodikası.....	34
2.2. Debitor və kreditor borclarının təhlili.....	45
2.3. Pul vəsaitlərinin axınlarının təhlili.....	50
Fəsil III. Bazar münasibətləri şəraitində kapitaldan effektiv istifadənin təhlili və metodiki problemləri	
3.1. Dövriyyə aktivlərinin idarə edilməsi siyasəti və dövriyyə vəsaiti komponentlərinin təsnifatı.....	54
3.2. Kredit ödəmə qabiliyyətinin təhlili.....	61
3.3. Maliyyə sabitliyi ehtiyatlarının artırılmasının və onun təmin edilməsinin təkmilləşdirilməsi problemləri.....	63
NƏTİCƏ.....	70
ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	74

GİRİŞ

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı. Bazar münasibətlərinin inkişaf etdiyi və təkmilləşdiyi müasir mərhələdə Azərbaycanın xalq təsərrüfatının maliyyə qarşılıqlı əlaqələrinin strukturunda müəssisələrin maliyyəsi əsas, müəyyənəddici mövqe tutur, belə ki, o, maddi və qeyri-maddi nemətlərin və üstün resurs kütləsinin yaradıldığı ictimai istehsalın əsas həlqəsinə xidmət edir. İnkişafın ilkin mərhələsində Azərbaycanın iqtisadiyyatında radikal sosial-iqtisadi dəyişikliklər, yeni istehsal münasibətləri sisteminin formalaşması, bazar qiymətməmələgəlmə mexanizminin tətbiqi, yüksək vergi dərəcələri, kredit resurslarının baha olması bir çox təsərrüfat subyektlərinin, o cümlədən sənaye müəssisələrinin maliyyə vəziyyətinin kəskin pisləşməsinə və ödəmə qabiliyyətinin itirilməsinə gətirib çıxarmışdı. Yaranmış vəziyyət fonunda ilk növbədə mikrosəviyyədə maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyətinin təhlili və onun möhkəmləndirilməsi yollarının axtarışının zəruriliyi xüsusi aktuallıq kəsb edir. Odur ki, məhz mülkiyyət formasından asılı olmayaraq müəssisələrin fəaliyyəti bazar iqtisadiyyatının əsasını təşkil edir.

Maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsi problemi sabitlik və ödəmə qabiliyyəti səviyyəsinə daha sərt nəzarətə, təhlil olunan göstəricilərin böyük dəstindən istifadəyə, təsərrüfat subyektinin reytinginin müəyyən edilməsinə istiqamətləndirilmiş prinsipial yeni metodikaların işlənilib hazırlanması və tətbiqini, eyni zamanda onun dəstəklənməsi üzrə səmərəli tədbirlərin görülməsini tələb edir.

İqtisad elmində müəssisənin maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyətinin mahiyyətinin müəyyən edilməsi və müfəssəl nəzərdən keçirilməsi əsas problemlərdən biridir. Onun kəskinliyi müəssisənin əsas istehsal məqsədlərinə nail olunması fonunda fəaliyyət göstərən maliyyə mexanizmlərinin yaradılması və təkmilləşdirilməsi zəruriliyi ilə bağlıdır. Vahid şəkllə salınmış, ancaq eyni zamanda qeyri-standart yanaşmalar da mümkündür. Hər bir halda təsərrüfat subyektinin ödəmə qabiliyyətini və işgüzar nüfuzunu formalaşdıran xüsusi amillər kompleksi nəzərə alınmaqla qərar qəbul edilməlidir.

Bütün bu cəhətlər, eyni zamanda problemin ayrı-ayrı nəzəri və praktiki aspektlərinin kifayət dərəcədə öyrənilməməsi aparılan tədqiqatın aktuallığını və istiqamətin seçilməsini müəyyənləşdirmişdir.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Azərbaycanda müəssisənin maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyəti problemləri ilə AMEA-nın akademiki Z.Səmədzadə, prof. S.M. Səbzəliyev, prof. H.İ.Namazəliyev, prof. R.B.Əliyev, prof. D.A.Bağirov, dos. H.A. Cəfərli, dos. N.M. İsmayılov, prof. C.Namazova, prof. Q.Ə.Abbasov, dos. R. N. Kazımova məşğul olmuşlar.

Müəssisənin maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyəti probleminin tədqiqinə xarici ölkə iqtisadçı alimlərindən L.A.Bemsteyn, Y.Briqhem, Van Xom C., L.Qapenski, T.R.Karlin, B.Kolass, J.Rişar, E.Helfert, Cey K.Şim, rus alimlərindən İ.A.Blank, T.B.Berdnikova, L.T.Gilyarovskaya, A.V.Qraçov, L.V.Dontsova, O.V.Efimova, H.B.Kireyeva, V.V.Kovalyov, M.N.Kreynina, E.İ.Melnikova, Q.V.Savitskaya, A.D.Şeremet və başqalan öz töhfəsini vermişlər.

Ancaq Azərbaycan iqtisadiyyatının şərait və xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırılmadan müəssisələrin maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi sferasında toplanmış qərb ölkələrinin təcrübəsindən istifadə düzgün olmayan nəticələrə gətirib çıxara bilər. Konkret xarici metodikanın tətbiqi Azərbaycan müəssisələrinin sabitlik və ödəmə qabiliyyətinin nəzəriyyə və təcrübəsindən istifadənin mümkünlüyü əvvəlcədən elmi cəhətdən təhlil edilməli və tənqidi dərk edilməlidir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi müəssisələrin maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyətinin nəzəri cəhətdən əsaslandırılması, onun qiymətləndirilməsinə dair elmi-əsaslandırılmış yanaşmaların işlənilib hazırlanması və ödəmə qabiliyyətinin artırılması istiqamətlərinin axtarışından ibarətdir.

Qarşıya qoyulmuş məqsədin həyata keçirilməsi aşağıdakı vəzifələrin həllini tələb edir:

- müəssisələrin maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyəti anlayışının tərifini dəqiqləşdirmək;

- müəssisələrin maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyətinin təhlili üzrə əsas nəzəri fikirləri öyrənmək;
- müəssisələrin maliyyə vəziyyətinin təhlili metodikasının mahiyyətini və onun reallaşması mexanizmini başa düşmək üçün fəaliyyətdə olan və təcrübədə tətbiq edilən maliyyə vəziyyətinin təhlili metodikalarını araşdırmaq;
- maliyyə dayanıqlığını qiymətləndirmək üçün istifadə edilən müxtəlif əmsal və göstəriciləri təhlil etmək;
- maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyətinin təhlilinin təmin edilməsi məqsədi ilə sənaye müəssisələrinin əsas vəzifələrini müəyyənləşdirmək;
- pul vəsaitləri axınının öyrənilməsi əsasında müəssisənin ödəmə qabiliyyətini qiymətləndirmək;
- müəssisələrin müflisləşməsi vəziyyətinin baş verməsinin əsas səbəblərini araşdırmaq;
- müəssisənin maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi üçün maliyyə göstəricilərinin seçilməsini müəyyən edən amilləri öyrənmək;
- ödəmələrin vaxtlı-vaxtında həyata keçirilməsinin təmin edilməsinin əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirmək;
- Dövriyyə aktivlərinin idarə edilməsi siyasəti və dövriyyə vəsait komponentlərinin təsnifatını tədqiq etmək;
- Kredit ödəmə qabiliyyətinin göstəricilərinin təhlilini vermək;
- Maliyyə sabitliyi ehtiyatlarının artırılmasının və onun təmin edilməsinin təkmilləşdirilməsi problemləri araşdırmaq;
- müəssisələrin maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyətinin artırılması üçün maliyyə sağlamlaşdırılması tədbirlərini işləyib hazırlamaq.

Tədqiqat obyekti sənaye müəssisələrinin maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyətinin təmin edilməsidir.

Tədqiqatın predmeti müəssisələrin maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyətinin artırılması istiqamətlərinin müəyyən edilməsidir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsası. Dissertasiya işinin nəzəri və metodoloji əsasını yerli və xarici ölkə iqtisadçılarının müddəa, konsepsiya və hipotezləri, eyni zamanda iş üzrə qanunvericilik və normativ aktlar təşkil edir. Tədqiqat gedişində müşahidə, müqayisə və analogiyadan, müqayisəli, struktur, statistik, sistemli və amillər üzrə təhlildən, elmi abstraksiya və ekspert qiymətləndirilmədən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası. Dissertasiyada Azərbaycan Respublikası Prezidentinin problemlə bağlı sərəncamları, bu sahədə qəbul olunmuş normativ aktlar, respublika hökumətinin qərarları, Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları, ARDNŞ-in müəssisələrinin məlumatlarından istifadə olunmuşdur.

Dissertasiya işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- müəssisənin maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyətinin qiymətləndirilməsinə dair nəzəri yanaşmalar əsaslandırılmışdır,
- müəssisənin maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyəti sisteminin formalaşması metodikası işlənib hazırlanmışdır;
- Maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyəti və maliyyə dayanıqlığının qiymətləndirilməsi üçün istifadə edilən göstərici və əmsallar müəyyən edilmişdir;
- müəssisənin likvidliyi və kredit ödəmə qabiliyyəti göstəriciləri arasındakı qarşılıqlı əlaqələr aşkara çıxarılmışdır;
- sənaye müəssisələrində maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyətinin təhlilinin əhəmiyyəti əsaslandırılmışdır;
- müəssisənin ödəmə qabiliyyətsizliyinin səbəbləri aşkar edilmişdir;
- kredit olduqda cari likvidliyin, kredit ödəmə qiymətləndirilməsi metodikası formalaşdırılmışdır;
- müəssisələrin maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyətinin artırılması üçün maliyyə sağlamlaşdırılması tədbirləri irəli sürülmüşdür,
- Ödəməmələr probleminin aradan qaldırılması yolları göstərilmişdir.

İşin təcrübi əhəmiyyəti, işin nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, bazar münasibətlərinin bərqərar olduğu və inkişaf etdiyi şəraitdə müəssisənin

ödəmə qabiliyyətinin nəzəri əsaslarının işlənməsi və qiymətləndirilməsi imkanları yüksək səmərəli və sabit bazar iqtisadiyyatına keçidi təmin edən ödəmələr böhranının həlli üçün strateji istiqamətlərin işlənməsinə kömək edir.

Müəssisənin maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyətinin təhlilinin təklif edilən metodikası dövlət orqanları və müxtəlif idarələr tərəfindən təsərrüfat subyektlərinin real ödəmə qabiliyyətinin aydınlaşdırılması üçün istifadə oluna bilər.

Dissertasiyanın materialları müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin nəzəri və praktiki məsələlərinin öyrənilməsində, onun ödəmə qabiliyyətinin yüksəldilməsinin təmin edilməsində istifadə edilə bilər. Bunlardan əlavə praktik xarakterli təklif və tövsiyələr müəssisənin maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyətinin təhlili və uçot siyasətinin işlənilib hazırlanmasında və həyata keçirilməsində onlara köməklik göstərə bilər.

İşin həcmi və strukturu. Dissertasiya işinin həcmi 75 səhifədən: giriş, üç fəsil, nəticə, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

FƏSİL I. Sənaye müəssisələrinin maliyyə sabitliyinin qiymətləndirilməsinin nəzəri – metodoloji məsələləri

1.1 Bazar münasibətləri şəraitində sənaye müəssisələrinin maliyyə sabitliyinin təmin edilməsinin zəruriliyi və əhəmiyyəti

Müəssisənin maliyyə sabitliyi bu müəssisənin investisiya təhlükəsizliyi səviyyəsinin ən qısa, qatılaşdırılmış göstərici təmsil maliyyə vəziyyəti əsas xüsusiyyətlərindən biridir. Müəssisənin maliyyə sağlamlığını xarakterizə edən maliyyə dövlətinin bu əmlakı və onların maliyyələşdirilməsi aktiv əhatə mənbələrinin səmərəliliyini (daxili maliyyə sabitliyi) - (borclarını və öhdəliklərini ödəmək üçün sabitlik xarici maliyyə sabitliyi) maliyyə sabitliyi xarici təchizatçılardan müstəqilliyini təmin etmək üçün şirkətin mövcudluğu ərzində idarə əsas çağırışıdır.

Müəssisələrin maliyyə sabitliyini xarakterizə etmək üçün müxtəlif yanaşmalar mövcuddur:

maliyyə vəziyyəti sinonimi;

- kapitalın strukturu;

- daxili və xarici risklərdən qorunma və s.

Müəssisənin inkişafının davamlılığı iki sahədə - istehsalda və əmtəə-pul münasibətlərində (satış sahəsində) formalaşır və buna görə də, maliyyə sabitliyinin tərifi, fikrimcə, kompleks bir təbiətdən olmalıdır və göstəricilər sistemi ilə qiymətləndirilməlidir.

İqtisadiyyatın real sektorunda satış nəticəsində yaranan pul kapitalı maddi və maddi dəyərlərin bərpası və malların və xidmətlərin daha da kəsintisiz istehsalının təmin edilməsi üçün əsas kimi xidmət edir. Satış fəaliyyətinin nəticəsi olaraq alınan kapitalın dəyəri bütün müəssisənin səmərəliliyini əks etdirir və həmçinin növbəti vəsaitlərin dövriyyəsində dəyərlərin bərpası qabiliyyətini təşkil edir. Bundan əlavə, qiymətlərin növbəti mərhələsi üçün daha çox kapital gətirmək üçün malların qiyməti ilə mal qiymətləri arasındakı fərqləri artırmaq üçün istehsal ehtiyatlarından səmərəli istifadənin prinsipini müşahidə etmək lazımdır. Bu baxımdan, maliyyə dayanıqlığı istehsalda mövcud olan resursların səmərəli istifadəsi prinsipinə hörmətlə yanaşaraq

effektiv tələbatın ödənilməsi qabiliyyəti ilə bağlıdır.

Bu baxımdan müəssisənin maliyyə sabitliyini satış quruluşu və bərpası prosesində dəyərlərin hərəkəti arasında mütənasibliyin davamlı olaraq saxlanması qabiliyyəti kimi qiymətləndirmək məntiqlidir.

Eyni zamanda, maliyyə sabitliyinin konsepsiyası vacib komponent olan ödəmə qabiliyyəti anlayışından daha genişdir. Bundan əlavə, ödəmə qabiliyyətinin göstəriciləri maliyyə sabitliyi göstəricilərindən daha sürətli dəyişir.

Fərdi iqtisadçılar maliyyə dayanıqlığını ödəmə qabiliyyəti ilə əlaqələndirirlər, bununla müəyyən olunmuş vaxtda maliyyə öhdəlikləri yerinə yetirmək üçün resursların yığılması baxımından baxırlar [28, 178].

Maliyyə sabitliyinin belə təfsiri resursların yığılması və mənfəətin yenidən investisiya edilməsi arasında seçim problemi yaradır. Birləşmə kapitalın itməsi (itkinliyi) olur. Maliyyə sabitliyinin əməliyyat idarə mexanizmini təhlil edərkən belə bir şərh məqbuldur. Lakin maliyyə davamlılığının strateji idarə olunması məsələləri ilə məşğul olmaq üçün onun mahiyyətini anlamaq üçün belə bir yanaşma alternativ investisiyaların mümkünlüyünü nəzərə almadan vəsaitlərin və onların yığılmasının diversifikasiyasını asanlaşdırır.

Bir sıra iqtisadçılar müəssisənin maliyyə sabitliyinin daha geniş təfsirini verirlər. Məsələn, O.Rojnova maliyyə sabitliyini "likvidlik, ödəmə sabitliyi, investisiya cəlb ediciliyinin sabitliyi, əmlakın sabitliyinə meyar" kimi qiymətləndirir [27, 98].

Müəssisənin maliyyə sabitliyini nəzərə alınmış yanaşmalarda təmin etmək üçün, fikrimcə, müəssisənin maliyyə öhdəlikləri ilə müqayisə edilən istehsal və iqtisadi fəaliyyət prosesində pul vəsaitlərinin hərəkətini yaratmaq lazımdır.

Maliyyə sabitliyi şirkətə kifayət qədər vəsaiti olmayan tərəfdən kapitalı inkişaf etdirmək və cəlb etmək imkanı verir. Borclu kapitalın cəlb edilməsi müəyyən çərçivələrlə, məsələn, maliyyə leverage səviyyəsinə olan tələblərlə məhdudlaşır. Buna görə, mənfəətin artımı - öz sərmayesinin mobil hissəsi - həm özünü maliyyələşdirmə, həm də borc edilmiş mənbələrin genişləndirilməsi üçün

şərait yaradır. Nəticədə, mütləq göstəricilər (kapitalın mənfəəti və həcmi) və nisbi (aktivlərin, kapitalın və fəaliyyətin rentabelliği) şirkətin maliyyə sabitliyinin müəyyən meyarlarıdır.

-likvidlik, ödəmə qabiliyyəti və gəlirlilik artımı həmişə maliyyə sabitliyinin artması göstəricisi olacaq deyil: - mənfəət artımı yüksək dərəcəli maliyyə sabitliyi üçün mənfi nəticələrə səbəb olur risk yüksək səviyyədə ilə müşayiət oluna bilər;

- Bütün yuxarıda göstərilən göstəricilər qısamüddətli və orta müddətli xarakter daşıyır, yəni müəssisənin strateji inkişafı tələblərinə cavab vermir.

Lakin, müəssisənin uzunmüddətli inkişafı, ilk növbədə, şirkətin pul vəsaitlərinin dövləti tərəfindən deyil, bazar vəziyyətinin proqnozlaşdırılan dinamikası ilə təmin olunur. Şirkətin hər anında pul ehtiyatlarının vəziyyəti yalnız statik, indiki göstəricidir. Buna görə, lithariumda bir müəssisənin maliyyə sabitliyi anlayışının daha geniş təfsiri var, məsələn "... mənfəət və kapitalın artması əsasında müəssisənin inkişafını təmin edən maliyyə resurslarının, onların paylanması və istifadəsinin belə bir vəziyyəti, risklərin məqbul səviyyədə olması şəraitində ödəmə qabiliyyəti və kredit qüsurlarını saxlayır "[32, 68]. Bu tərif statikdən azaddır, çünki şirkətin idarəetməsinin (subyektiv amil) hərəkətləri, maliyyə sabitliyindən asılı olacaq səlahiyyətinə aiddir.

Müəssisənin maliyyə sabitliyinin təmin edilməsinin zəruriliyi və əhəmiyyətinə dair bir necə tərif qeyd etmək istədim:

1. M.S. Abrutin, bu, etibarlı şəkildə ödəmə qabiliyyəti, bazar şərtlərində dəyişikliklərdən və tərəfdaşların davranışından müstəqilliyə malikdir.
2. V. Artemenko, bir xarakterik var, gəlirlərin sabit bir artım olduğunu göstərir.
3. M.V. Belendir, xərclərin idarə edilməsi, şirkətin pul vəsaitləri tərəfindən sərbəst manevr edilməsi və səmərəli istifadəsi, fasiləsiz istehsal prosesi və məhsul satışıdır və müəssisənin ümumi davamlılığının əsas komponentidir.
4. A.N. Folov, kompleks bir bazar mühitində iqtisadi sistemin xüsusi dövlətinin mahiyyətini əks etdirir və bu, onun hərəkətinin məqsəduyğun və gələcək perspektivdə təmin olunmasını təmin edir.

5. V.Rodionova, müəssisənin maliyyə resurslarının vəziyyəti, onların bölüşdürülməsi və istifadəsi, bu da mənfəət artımı əsasında müəssisənin inkişafını təmin edir və qəbuledici risk dərəcəsi şəraitində ödəmə qabiliyyətini və ödəmə qabiliyyətini qoruyur.

6. N.A. Mammoth sabit maliyyə əməliyyatları, xərclərin üzərində gəlirlərinin sabit artıq, pulsuz pul vəsaitlərinin hərəkəti, maliyyə resurslarının səmərəli idarə, istehsal və satış, genişləndirilməsi və istehsalın modernləşdirilməsi fasiləsiz proses təmin edən dövlət müəssisəsi var.

7. A.R. Krivitskaya, bu, müəssisənin inkişafı üçün kifayət qədər mənfəət həcmi formalaşmasının nəticəsidir, iqtisadi müstəqilliyin müəyyənləşdirilməsidir.

8. E.V. İzməlova, müəssisənin əmlakın saxlanması və istifadəsi ilə bağlı maliyyə müstəqilliyinin dərəcəsini xarakterizə edir.

Maliyyə sabitliyi sənaye müəssisələrinin sabitliyinin ən vacib göstəricilərindən biri hesab edilə bilər. Sənaye müəssisələrinin gəlir səviyyəsinin xərclər səviyyəsindən artıq olması halında maliyyə sabitliyi ola bilər. Müəssisənin pul vəsaitlərini sərbəst şəkildə idarə edə bilsə, səmərəli şəkildə istifadə edə bilərsə, xidmətlərin və malların daimi istehsalı və satılması üçün müəyyən bir mexanizmə malikdirsə, belə bir təşkilat maliyyə baxımından sabit ola bilər.

Müəssisənin maliyyə sabitliyi, ilk növbədə, daxili məzmununu, bütün maliyyə və əmtəə axınlarını, gəlir və xərc hissələrini və öz maliyyə resurslarını mənbələrini əks etdirir.

Sənaye müəssisələrində sahibkarlıq subyektinin sabit maliyyə vəziyyəti öz kapital, gəlir səviyyəsi, investisiya axınları kimi dəyərlər hesabına təmin edilir. Eyni zamanda müəssisənin çevik bir sərmayə strukturuna malik olması və kapital axını, müəssisənin gəlirinin həmişə xərclərdən yüksək olması üçün baş verməlidir, çünki bu halda yalnız bu müəssisə özəl bərpası prosesi üçün həlledici ola bilər və bütün şərtlərə malikdir.

Sənaye müəssisələrində maliyyə sabitliyi birbaşa aktivlərin yerləşdiyi yerlərin və onların formalaşması mənbələrinin sıx əlaqəsidir. Bu, sahibkarlıq subyektinin

özünü maliyyələşdirmə vasitəsinə malik olması ilə bağlıdır. Bu, müstəqilliyini və müstəqilliyini əks etdirən bu göstəricidir. Bununla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, maliyyə və iqtisadi fəaliyyətini öz imkanları ilə yerinə yetirmək həmişə məqsədəuyğun deyildir, çünki bəzi dövrlərdə aktivlərin ehtiyatları olacaq, digərlərində isə onlar kifayət olmayacaqdır. Aktivlərin cəlb edilməsi xərcləri az olduqda və sahibkarlıq subyekti özləri üçün ödənişdən daha yüksək səviyyədə gəlir əldə edə biləcəyini nəzərə alsaq, cəlb edilmiş aktivləri istifadə edərək, kapitalın gəlirini əhəmiyyətli dərəcədə artırır.

Kapitalın kifayət qədər payı deməkdir ki, borc götürülmüş maliyyələşdirmə mənbələri müəssisə tərəfindən yalnız tam və vaxtında qaytarılmasını təmin edə biləcəyi dərəcədə istifadə olunur. Bu baxımdan, məbləğ üzrə qısamüddətli öhdəliklər likvid aktivlərin dəyərindən artıq olmamalıdır. Bu vəziyyətdə, likvid aktivlər hamısı balans hesabatı ilə müqayisədə maddi dəyəri itkisiz pula çevrilə bilən bütün aktivlər deyil, onlardan yalnız bir hissəsidir. Likvid aktivlərin bir hissəsi kimi - səhmlər və davam edən işlər. Onların pula çevrilməsi mümkündür, lakin müəssisənin düzgün işləməsinə mane olur. Bu, yalnız onların hərəkətlərinin təbii mərhələsi olan pula çevrilən bu likvid aktivlərdən ibarətdir.

Şirkət də bazarının iştirakçıları nə şirkətin maliyyə vəziyyəti haqqında diskret hesabat məlumatları qane etmir, belə ki, daxili və xarici amillərin təsiri altında, müəssisənin maliyyə vəziyyəti daim dəyişir.

Təşkilatın maliyyə vəziyyəti həm uzun müddətdə, həm də qısa müddətdə qiymətləndirilə bilər. Qısa müddətli perspektivdə, təşkilatın hərəkətliliyi və ödəmə qabiliyyəti xüsusiyyətləri qiymətləndirmək üçün prioritet olacaq. Təşkilatın uzunmüddətli perspektivli maliyyə sabitliyi üçün daha vacibdir.

Maliyyə davamlılığı müəyyən azad fondların mövcudluğu və maliyyə axınlarının balansı sayəsində təşkilatın mövcudluğunu və fasiləsiz işini davam etdirmək qabiliyyətidir. Müəyyən məhsulların istehsalına və ya xidmətlərin göstərilməsinə əlavə olaraq, təşkilatın fəaliyyəti də alınan kreditlərin xidmətinə daxil edilməlidir. Maliyyə sabitliyi təşkilatın uzun müddət həlledici olacağını deməkdir [6,

102].

Maliyyə sabitliyi mütləq və nisbi göstəricilərə əsasən qiymətləndirilir [9, 75].

Mütləq göstəricilər - maliyyə ehtiyatlarının vəziyyəti, habelə onları əhatə edən mənbələr.

Müəssisənin prosesində ehtiyatları daimi və borclanılmış vəsaitlər (müxtəlif kreditlər və kreditlər) istifadə etməklə daim artırılır. Qoruyucuları meydana gətirən qaynaqları öyrənmək üçün müəssisədən öz pulların mövcudluğu, şirkətin borc götürdüyü qaynaqları əldə edən qaynaqların olması barədə məlumatınız olmalıdır. Qorunma ehtiyatlarının formalaşdıqları əsas mənbələrdən (özəl maliyyələşdirmə mənbələri, dövryyə aktivlərinin çatışmazlıqları və ya çoxluğu, bu əhatə dairələrinin dəyəri) nəzərə alınmalıdır.

Nisbi göstəricilər tədqiqat üçün əsas təmin edir. Maliyyə sabitliyinin nisbi göstəriciləri ilə işləmək analitik üsuldur. Buna xərclər, büdcə və balansın analitiki daxildir.

Materialın analizi üçün əsas göstəricilər bu vəziyyətdədir: maliyyə leverage əmsalları, maliyyə müstəqilliyi. Həm də bu, öz vəsaitlərinin nisbəti və manevr qabiliyyətinin nisbəti, əmlakın hərəkətiliyi, investisiya əhatə nisbətini ehtiva edir. Mühüm göstərici də səhmdar təhlükəsizliyi nisbəti və qısamüddətli borc nisbəti [33, 153].

Maliyyə sabitliyinin üç növü var:

- maliyyə vəziyyətinin normal sabitliyi qeyri-ödənişlərin olmaması və onların yaranma səbəbləri ilə, yəni müəssisənin fəaliyyəti yüksək və ya normal olaraq gəlirli olması ilə xarakterizə olunur;

- qeyri-sabit maliyyə vəziyyəti ödəmə gecikmələri, hesablaşma ödənişləri və ödənişlər üzrə pul alması, davamlı gəlirlilik, mənfəət planının yerinə yetirilməməsi ilə xarakterizə olunur;

- Böhranın maliyyə vəziyyəti müntəzəm qeyri-ödənişlərin, banklara verilmiş kreditlərin, malların tədarükçülərinin borclarının gecikmiş borclarının, büdcədəki borcların mövcudluğu ilə xarakterizə olunur. Böhranın maliyyə vəziyyəti müəssisənin

cari əməliyyat fəaliyyətini maliyyələşdirə bilməməsi və təcili öhdəlikləri ödəmək qabiliyyəti kimi başa düşülən müəssisənin iqtisadi itaətsizliyinə səbəb ola bilər. Bu vəziyyət müəssisənin iflasına səbəb ola bilər.

1.2. Sənaye müəssisələrinin maliyyə sabitliyinin qiymətləndirilməsi üsulları

Maliyyə davamlılığı iqtisadi bir kateqoriya və təşkilatın ümumi sabitliyinin ayrılmaz bir hissəsidir, sistemin xarici təsirlər mövcud vəziyyətdə mövcud vəziyyətini qoruya bilməsi kimi [36, 122]. Yəni ümumi dayanıqlıq gəlirlərin xərclərini aşmasını təmin edən bir pul axınıdır.

Maliyyə təhlili maliyyə və iqtisadi fəaliyyətlərin kompleks diaqnostikasının həyata keçirildiyi bir vasitədir, müasir idarəetmə sistemində maliyyə idarəçiliyinin çox məqsədli funksiyası yerinə yetirilir, iqtisadi göstəricilərin modeli etibarlı informasiya bazası əsasında açıqlananda aydın olur. Hərtərəfli təhlil üçün zəruri şərtədir, ayrı-ayrı istiqamətləri, göstəriciləri və istehsal amillərini vahid sistemə birləşdirməyə imkan verən yeganə məqsəddir.

L.T. kimi alimlər Gilyarovskaya, T.V. Grigorieva, A.I. Kovalev müəssisənin maliyyə vəziyyətini qiymətləndirmək üçün müxtəlif üsullar hazırlamışdır. Təklif olunan üsullar arasındakı fərq təhlilin yanaşmalarında, meyarında və şərtlərindədir. Məlumat bazasının təhlilinin xüsusi məqsəd və vəzifələri ilə əlaqədar müəssisənin fəaliyyətini təhlil edən bir sıra yanaşmalar, onun maliyyə vəziyyəti birlikdə və ya ayrıca istifadə oluna bilər [33, 21].

Müəssisənin maliyyə sabitliyinin təhlili mütləq və nisbi göstəricilərlə həyata keçirilə bilər. Dörd növ maliyyə sabitliyini ayırmaq olar: mütləq sabitlik; normal sabitlik; davamlı maliyyə vəziyyəti; maliyyə böhranı.

Təşkilatın maliyyə sabitliyinin təhlilinin aşağıdakı istiqamətləri müəyyən edilmişdir:

1. Təşkilatın maliyyə sabitliyinin (mütləq, normal maliyyə sabitliyi, qeyri-sabit və ya böhran öncəsi maliyyə vəziyyəti) müəyyən edilməsi,
2. Öz və borc fondlarının nisbətinin optimallaşdırılması, şirkətin kapitalının

strukturunun qiymətləndirilməsi,

3. Təşkilatın fəaliyyət mərkəzinə uyğun olaraq amillərin müəyyən edilməsi, əsas istifadəçi qrupunun maraqları, kapitalın strukturunu təsir edən,

4. Maliyyə risklərinin qiymətləndirilməsi (maliyyə leverage təsirləri).

Müəssisənin maliyyə davamlılığını müəyyənləşdirmək üçün metodoloji tövsiyələri öyrənərək maliyyə sabitliyinin qiymətləndirilməsinə dair üç əsas yanaşma fərqləndirilə bilər:

A.G. Gryaznova, E.N. Vyborova, S.L. Lenskoy hesab edir ki, ilk yanaşma müəssisənin maliyyə vəziyyəti, məsələn, likvidlik, ödəmə qabiliyyəti, kredit qabiliyyəti, gəlirlilik kimi göstəricilərin istifadəsinə əsaslanır. Maliyyə davamlılığı mövcud borcların vaxtında ödənilməsi üçün təşkilatın maliyyə resurslarının yığılması baxımından nəzərə alınır. Bəzi iqtisadçılar hesab edirlər ki, bu yanaşma ilə bir təşkilatın maliyyə sabitliyi konsepsiyası onun ödəmə qabiliyyətinin konsepsiyasına yaxındır. Lakin, ödəmə qabiliyyətinin göstəriciləri maliyyə sabitliyi göstəricisindən daha sürətli dəyişir [29, 103].

Lakin, ödəmə qabiliyyəti, likvidlik artım, gəlirlilik kimi, müəssisənin maliyyə davamlılığı mövqeyini hökm həmişə mümkün deyil: yüksək mənfəət artım tempi - Nə böyük təşkilatının maliyyə sabitliyi üçün mənfəət nəticələrinə gətirib çıxaracaq riski ehtimalı; - hesab göstəriciləri təşkilatın strateji inkişaf xarakterizə edə bilməz. Bu, ilk yanaşmanın əsas çatışmazlığıdır.

Efimova OV, Kovalev VV, Negaşev EV, Melnik MV, Savitskaya GV, Sayfulin RS, Sheremet AD ikinci yanaşmanın tərəfdarlarıdır [35, 111].

Bir təşkilatın maliyyə sabitliyini qiymətləndirmək üçün bu yanaşma onun kapitalının ölçüsü və strukturunun qiymətləndirilməsinə əsaslanır. Kapital real və qeyri-maddi aktivlərə investisiya olaraq görülür.

Sərbəstliyin və onun strukturunun dəyərinin müəyyən edilməsi ikinci yanaşmanın əsas çatışmazlığıdır. Bu problem xalis aktivlərin dəyərinin beynəlxalq maliyyə hesabatlılığı standartlarına uyğun olaraq hesablanması yolu ilə aradan qaldırıla bilər. Bu konsepsiyada təşkilatın geniş bərpası və innovativ inkişafı

imkanlarının qiymətləndirilməsi üçün əsas meyar mövcuddur.

Maliyyə sabitliyinin təhlili təşkilatın riskdən qorunması üçün bir mexanizm olaraq üçüncü, ən az inkişaf etmiş bir yanaşmanın əsas şərtidir. Bu yanaşma A.P. kimi yazarların əsərlərində təqdim edilmişdir. Gradov, I.V. Ershova, I.V. Martyniuk, E.A. Utkin, K.A. Raitsky və başqaları [26, 147].

Bütün bu iqtisadi nəzəriyyə və praktikada, müxtəlif yanaşmalar, meyarlar, ölçümləri olan müəssisənin maliyyə dayanıqlığının, eləcə də hesablanması üsulları müəyyən etmək üçün bir çox üsulları var ki, aşağıdakı. hesablanması üçün vahid yanaşma və obyektiv bazasının olmaması maliyyə sabitliyi müəyyən qaydaları mənfi cəhətləri var. O, həmçinin göstəriciləri sistemi formalaşır prinsipləri əsaslandırılmış deyil.

Müəssisənin sabit maliyyə vəziyyətinin modeli, M.G. Lapustlar, maliyyə davamlılığının təmin edilməsi üçün əsas vasitədir və onun balans strukturunun göstərici göstəricilərinin müəyyən edilməsi üçün müstəqil bir sıra ardıcılığı kimi istifadə edilməlidir. Bu baxımdan maliyyə davamlılığının idarə edilməsi planlaşdırma, operativ idarəetmə və bütün müəssisənin idarə olunması üçün çevik təşkilati strukturun yaradılması üçün nəzərdə tutulan bir sıra təşkilati tədbirləri əhatə etməlidir. Eyni zamanda tənzimləmə, tənzimləmə və təlimat kimi idarəetmə metodları geniş yayılmışdır.

Maliyyə sabitliyinin planlaşdırılmasının təşkili, gəlir mənbələrini və öz vəsaitlərinin istifadəsi istiqamətlərini müəyyənləşdirmək, istehsalın bütün həcmi və planlaşdırılmış borc üçün konsolidə edilmiş hesablaşma arasındakı nisbətlərin müəyyən edilməsi üçün zəruridir. Maliyyə sabitliyinin idarə edilməsi daxili hesabat formalarının, təhlili və auditin işlənməsini nəzərdə tutur. Bu formaların inkişafı və sonrakı tətbiqi etibarlı məlumatlar sayəsində müəssisənin maliyyə vəziyyətinin gücləndirilməsi perspektivlərini açıqlayır.

Müəssisə maliyyə sabitliyinin qiymətləndirilməsi üçün müxtəlif yanaşmalar müqayisə, biz təşkilatın fəaliyyəti bütün tövsiyə yanaşmalar kənarda göstəriciləri sistemi istifadə qiymətləndirilməlidir kimi, şirkətin maliyyə vəziyyətinin hərtərəfli

müqayisəli qiymətləndirilməsi istifadə etmək lazımdır ki, bağlamaq, maliyyə fəaliyyətinin ən aspektləri əks bilər.

Beləliklə, nəzəri tədqiqatlar nəticəsində aşağıdakı nəticələr ortaya çıxa bilər:

1. Müəssisənin maliyyə sabitliyi maliyyə resurslarının vəziyyəti və onun ödəmə və kredit şərtləri risk tolerantlıq qoruyarkən gəlir və kapital artımı əsasında müəssisənin inkişafını təmin onların bölüşdürülməsi və istifadə qiymətləndirir [15, 142]

2. Maliyyə sabitliyi əsasən kapital mənbələrinin strukturunun optimallığından və aktivlərin strukturunun optimallığından, həmçinin aktivlərin və öhdəliklərin balanslaşdırılmasından asılıdır. Müəssisənin maliyyə sabitliyi maliyyə və iqtisadi fəaliyyətlərin təhlili əsasında maliyyə axınının idarə olunması mexanizmi kimi maliyyə idarəçiliyi və üsulları ilə həyata keçirilir;

3. Sisteminin maliyyə dayanıqlığı mütləq və nisbi göstəriciləri ilə xarakterizə olunur. belə kapital strukturunun optimallaşdırılması, maliyyə dəstəyi və ya onun yenidən təşkili və ya ləğvi haqqında qərarlar hazırlanması üçün əsas kimi xidmət edən maliyyə axınlarının idarə, aktiv və öhdəliklərin və şirkətin qabiliyyətinin tanınması strukturunun səmərəliliyini, optimallaşdırılması haqqında maliyyə sabitliyi qərarları kimi performans meyarları sistemi uyğun olaraq analiz görə [33, 169].

Müəssisənin maliyyə sabitliyinin təhlili idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsinin əsasını təşkil edir, çünki zəruri məlumatların vaxtında alınmasını təmin edir.

Ölkəmizin yeni iqtisadi əlaqələrə keçməsi müəssisə və təşkilatların maliyyələşmə rolunun gücləndirilməsinə və onların proqnozlaşdırılmasına ehtiyac yaratdı. Müasir şəraitdə maliyyə maliyyə münasibətlərinin vacib bir sahəsinə çevrilir. Bu, bazar münasibətlərində pul kütləsinin funksiyasını yerinə yetirən pulun (maliyyə əsaslarının) kapitalla çevrilməsi ilə bağlıdır. Maliyyə davamlılığı gəlirlərin sabit xərclərdən çox olması, müəssisənin pul vəsaitlərinin sərbəst manevr edilməsini təmin edir və onların effektiv istifadəsi vasitəsilə məhsulların davamlı istehsal və satışı prosesini asanlaşdırır.

Başqa sözlə, müəssisənin maliyyə sabitliyi mənfəət və kapitalın artması əsasında müəssisənin inkişafını təmin edən maliyyə resurslarının vəziyyəti, onların bölüşdürülməsi və istifadəsi, qəbuledici risk dərəcəsi şəraitində ödəmə qabiliyyəti və kredit qüsurluğunu saxlayır. Buna görə, bütün istehsal və iqtisadi fəaliyyətlər prosesində maliyyə sabitliyi formalaşır və müəssisənin ümumi davamlılığının əsas komponentidir. Təşəbbüsün açarı və müəssisənin sabitliyinə əsas onun sabitliyidir.

- əmtəə bazarında müəssisənin mövqeyi;
- ucuz, ən çox satılan məhsulların istehsalı və istehsalı;
- biznes sahəsində əməkdaşlıq potensialı; xarici kreditorlar və investorlardan asılılıq dərəcəsi;
- ödənişsiz debitor borclarının mövcudluğu;
- iqtisadi və maliyyə əməliyyatlarının səmərəliliyi və s.

Mən Azərbaycanda - “Etilen-polietylen zavodu” ən qədim emal müəssisələrindən birinin maliyyə davamlılığını qiymətləndirəcəyəm.

Təşkilatın maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi maliyyə davamlılığının təhlili olmadan tamamlanmayacaqdır. Maliyyə davamlılığını təhlil etmək vəzifəsi borcalan maliyyələşdirmə mənbələrindən müstəqillik dərəcəsini qiymətləndirməkdir. Bu suallara cavab vermək lazımdır: maliyyə baxımından müstəqil bir təşkilat, bu müstəqillik dərəcəsi böyüyən və ya azalmışdır və onun maliyyə və iqtisadi fəaliyyətinin tapşırıqlarına uyğun olan aktiv və öhdəliklərin dövlətidir. Aktivlərin və əmlakın ümumiyyətlə hər bir elementi üçün müstəqilliyi xarakterizə edən göstəricilər, təhlil edilən təşkilatın maliyyə sabitliyi olub olmadığını ölçmək imkanı verir.

Cədvəl 1.1 Maliyyə davamlılığının qiymətləndirilməsinin təhlili

Göstərici	31 dekabr 2016-cü il tarixinə	31 dekabr 2015-ci il tarixinə	Change	Optimum dəyər
Öz sermayəsi, min r.	174638	113696	60669	

Uzunmüddətli öhdəliklər, min kv.	50522	59707	-9185	
Qısamüddətli öhdəliklər, min kv	263365	59733	203632	
Borclu kapital, min r.	46216	-	46216	
Cəmi öhdəliklər, min r.	488525	233136	255389	
Cari aktivlər, o cümlədən	245526	84829	160697	
İnventarlaşdırma	37313	33862	3451	
Cari olmayan aktivlər, min kv.	242999	148307	94692	
Muxtariyyət əmsalı	0.3575	0,4877	-0,1302	> 0.5
Maliyyə sabitliyinin əmsalları	0,4609	0,7438 -	0.2829	
Maliyyə asılılığının əmsalları	2,7974	2,0505	0,7468	<2.0

Maliyyələşdirmə əmsalı	0.5564	0,9519	-0.3955	
Kapital manevrlik əmsalı	1,4059	0,7461	0.6598	> 0.5
İnvestisiya əmsalı	0,9266	1,1692	-0.2426	> = 1.0
Sabit aktiv nisbəti	1.3914 1	3044	0.0870	<1
Sənaye mülkiyyət əmsalı	0.4711	0,7645	0.2934	> 0.5
İflasın proqnozlaşdırma əmsalı (təhlükəsizlik marjası)	-0.0365	0.1076	-0.1442 “ardı”	> 0
Debitor borclarının və borc öhdəliklərinin nisbəti	0.2646	0,0000	0.2646	<= 1.0

Maliyyə strukturunu təhlil edərkən maliyyə sabitliyi faktoru (kapital + uzunmüddətli kreditlər və kreditlər / balans valyutası) də istifadə olunur. Qeyd edək ki, hesabat ilində bu göstərici 0,7438-dən 0,4609-a düşüb. Maliyyə sabitliyinin əmsalının dəyəri müəssisənin uzun müddət istifadə edə biləcəyi maliyyələşmə mənbələrinin payını göstərir. Öz və borc sermayesini qiymətləndirmək üçün maliyyə nisbəti və maliyyə asılılığının (əmlak / kapital və ehtiyatların) əks əmsalları istifadə olunur.

Müəssisənin maliyyə asılılığının faktoru deməkdir ki, müəssisənin aktivləri borc fondlarından maliyyələşdirilir. Bu əmsalın dəyəri 0,7468 artaraq 2013-ci ildə 2,7974 təşkil edib. Bu vəziyyət mənfi təsir göstərir, çünki borclanılmış vəsaitlərin böyük bir hissəsi müəssisənin ödəmə qabiliyyətini azaldır, maliyyə sabitliyini pozur və qarşılaşdıqları qarşılıqlı tərəflərin etibarlılığını azaldır və kredit almaq ehtimalını

azaldır. Analiz edilmiş müəssisədə maliyyələşdirmə nisbəti (öz mənbələri / borc götürülmüş mənbələr) nəzərə alınan dövrdə 0,9519-dan 0,5564-dək azalmışdır.

İnvestisiya nisbətinin tersi, uzunmüddətli aktivlərin kapital hesabına ödənilməsi dərəcəsini xarakterizə edən sabit aktiv nisbətidir. Analiz edilmiş müəssisə, dövrün əvvəlində öz sermayesinin 130,44%-ni, dövrün sonuna isə 139,14%-i qeyri-qısamüddətli aktivlərdir, bu normativ dəyərə uyğun gəlir.

İflasın proqnozlaşdırma əmsalı (bütün mülkiyyətin SOS-qısa müddətli / dəyəri) ehtiyatların satıldığı halda müəssisənin qısamüddətli öhdəlikləri ödəmə qabiliyyətini göstərir. Göstəricinin dəyəri nə qədər yüksək olsa, iflas riski daha aşağıdır. Hesabat dövrü üçün bu göstərici dövrün sonuna 0,1076-dan 0,0365 azalaraq müəssisəyə mənfi təsir göstərmişdir. Borclu və öz fondları nisbəti müəssisələrin borc növü üzrə yaşayış məntəqələrinin ümumi nisbətini xarakterizə edir. Bu əmsalın dəyəri dövrün əvvəlində 0, dövrün sonu isə 0,2646 təşkil edir.

Borclu borcların yaranması səbəbindən borc alacaqları və borc öhdəliklərinin nisbəti artmışdır. Bu nisbət 1 nisbətindən böyükdürsə, şirkətin borc fondundan asılılığı daha çoxdur. Deyilənləri nəzərə alaraq fəaliyyətini təhlil etdiyimiz müəssisənin rəqəm məlumatlarından istifadə edərək aşağıdakı cədvəli tərtib edək.

Cədvəl 1.2. Maliyyə mənbələrinin təhlili

Göstərici	31 dekabr 2016-cı il tarixinə	31 dekabr 2015-ci il tarixinə
SOS	245526	84829
İnventarlaşdırma	37313	33862
Öz və uzunmüddətli maliyyələşdirmə mənbələri	225160	173403
Maliyyə mənbələrinin ümumi məbləği	488525	233136

Beləliklə, təhlil edilmiş müəssisə müəssisənin ehtiyatları əhatə edən müxtəlif normal qaynaq qaynaqlarını birləşdirdiyi qeyri-sabit maliyyə vəziyyəti ilə xarakterizə olunur.

Müəssisənin inventar hesabat dövründə əhəmiyyətsiz dərəcədə artdığına və öz işləmə kapitalının dəyərinin artmasına, yəni DOS dövrünün əvvəlində 33862-dən 37313-ə yüksəlməsi, müəssisənin mütləq maliyyə sabitliyinə malik olmamasıdır. inventar səviyyədə səhmlərinin formalaşması, onların strukturunun optimallaşdırılması mənbələri başa, eləcə də əsaslı azaldılması: səhmlərinin dəyəri təşkilatın sabit maliyyə vəziyyəti qorumaq üçün əsas yoldur - maliyyə sabitliyi üçün müsbət amil ehtiyatlarının formalaşdırılması mənbələri olması və mənfəəti kimi.

Təhlil nəticəsində müəssisənin idarəsi maliyyə sabitliyinin yaxşılaşdırılması üçün aşağıdakı tədbirləri hazırlamalı və həyata keçirilməlidir:

- alacaqların idarə edilməsi, təhlili və toplanmasını gücləndirmək;
- şübhəli borclar üçün ehtiyat yaratmaq;
- qısa müddətli maliyyə investisiyalarının həyata keçirilməsi.

Borc alacaqlarının effektiv idarə edilməsi üçün müəssisə aşağıdakı tövsiyələrə riayət etməlidir:

1. müştərilərlə yaşayış yerlərinin vəziyyəti (təxirə salınmış borc verilməsi barədə) izləmək və vaxtında tələblər vermək;
2. faktoring əməliyyatları və spontan maliyyələşdirmə aparmaq;
3. şübhəli borclar üçün ehtiyat yaratmaq.

Təşkilatın maliyyə sabitliyini yüksəltmək üçün öz mənbələrinin yığım dərəcəsini artırmaq, maddi kapitalın öz mənbələrindən təmin edilməsi üçün ehtiyatları tapmaq lazımdır. Əlavə olaraq, əlavə mənfəət əldə etmək üçün qısamüddətli maliyyə investisiyalarının edilməsi tövsiyə olunur.

Beləliklə, Sənaye müəssisələrinin maliyyə sabitliyinin qiymətləndirilməsi üsullarını aşağıdakı kimi yekun xarakterizə etmək olar:

1. Müəssisənin maliyyə sabitliyinin idarə edilməsi sahəsində riyazi modellərin yaradılması maliyyə sabitliyinin parametrlərinin formal uçotu və təhlili üçün zərurət yaradır. Modelləşdirmə zamanı hər hansı bir model müəssisənin fəaliyyətinin ehtimal olunan xarakterini və qəbul edilmiş idarəetmə qərarlarının çox dəyişkən xarakterini əks etdirməlidir, çünki modelləşdirmə zamanı, təxirə salınmış fərziyyələri, düzgün

subyektiv təxminləri, modelin düzgünlüyünü və dəyişikliklərini yoxlamaq lazımdır. Müəssisənin maliyyə sabitliyi idarəetmə metodik əsasları və model quruluşunun təhlili göstərir ki, bu prosesdə istifadə olunan modellərin əksəriyyəti çoxlu mənfi cəhətləri var ki, bu da onların istifadəsini çətinləşdirir.

2. Müəssisənin maliyyə sabitliyini qiymətləndirmək üçün modelləri ilə yanaşı müəssisənin əsas maliyyə-iqtisadi modelində ən ümumi formasında təmsil oluna bilən investisiya modelinin, dividend modelinin və s. Həmçinin idarəetmə modelləri kompleksinə daxil edilməlidir. Müəssisənin maliyyə sabitliyini idarə etmək üçün hazırlanmış əsas maliyyə-iqtisadi modelin tətbiqi bizə təhlilin riyazi üsullarını daha uyğun şəkildə istifadə etməyə imkan verir.

3. Müəssisənin maliyyə sabitliyinin idarə istehsal hesab xüsusiyyətləri nəzərə iqtisadi və riyazi modelləri əks bilər. Bu maliyyə sabitliyi idarə vəzifələri modelləşdirmə məlumat bir böyük məbləği, eləcə də istehsal və iqtisadi fəaliyyət, onun ətraf mühit, sistem iğtişaşlar bir sıra əhəmiyyətli qeyri-müəyyənlik xüsusi xüsusiyyətləri əsasında olmalıdır ki, qeyd etmək lazımdır ki, maliyyə münasibətləri və ölçüləri mürəkkəbliyi maliyyə problemləri həll etmək üçün.

4. Müəssisənin maliyyə sabitliyini idarə edərkən xüsusi detallı modellərin birləşməsi onların iyerarxik tabeliyinə uyğun olaraq həyata keçirilməlidir. Modelləşdirmə prosesində, müəyyən modellərin birləşdirilməsi maliyyə baxımından davamlılığın idarə edilməsi və onun fərdi elementlərinin çoxölçülü xüsusi modellərini əlaqələndirə biləcək ümumi məlumat və təşkilati modellər vasitəsilə həyata keçirilməlidir.

5. Müasir şəraitdə müəssisənin maliyyə sabitliyinin idarə edilməsinin qiymətləndirilməsi üçün metodik aparatın hazırlanması, ilk növbədə, nəzarəti və proqnozlaşdırma üsullarını təkmilləşdirməklə həyata keçirilməlidir. Yuxarıda göstərilən vəzifələrin həlli və nəzərdən keçirilmiş modellərin istifadəsi müəssisənin maliyyə sabitliyini qiymətləndirmək və idarə etmək üçün geniş proqramın bir hissəsi kimi sistemli şəkildə həyata keçirilməlidir.

6. Bu proqramın fəaliyyəti məqsədləri, şərtləri və resurslara görə bağlıdır

böyük maliyyə sabitliyinin təmin etmək. Bu maliyyə sabitliyi və əməliyyat (taktiki) strateji kursu təhlil müəssisənin maliyyə sabitliyini təmin etmək üçün maliyyə sabitliyi inkişafı ümumi istiqamətində, eləcə də ehtiyatların müəyyən hər hansı bir sapma düzəltmək üçün bu parametrləri inteqrasiya üçün ehtiyac səbəb olur.

7. Müəssisənin idarə rejimi optimal maliyyə sabitliyinin müəyyən monitoring və narahat təsiri idarə etmək üçün maliyyə resursları rejiminin optimal istifadə tənzimləmək üçün zəruri olan fəaliyyət faktiki və normativ strukturu, yaxınlığı tərkib qiymətləndirilməsi hesablamaq imkan verir.

8. Qiymətləndirmək və müəssisənin maliyyə resurslarının səmərəli istifadə onların funksiyası yerinə yetirmək üçün nəzarət maliyyə sabitliyi bütün iştirakçıların maraqlarına koordinasiya təmin etməlidir tənzimləyici tədbirlərin maliyyə sabitliyinin idarə olunması üçün maksimum yanaşma olmalıdır müəssisənin maliyyə sabitliyinin idarə fəaliyyət hərtərəfli proqramın həyata keçirilməsi üçün əsas meyar.

9. Maliyyə sabitliyinin idarə edilməsi metodları və modellərinin inkişafı üzrə hazırlanmış təkliflərin icrası onun idarəedici keyfiyyətinin yüksəldilməsinə və müəssisənin səmərəliliyinin artırılmasına gətirib çıxarır. Bu nəticə bir sıra rus müəssisələrində aparılan tədqiqatların nəticələrinin həyata keçirilməsini təsdiqləyir.

1.3. Maliyyə sabitliyinin təmin edilməsinə təsir göstərən amillərin təhlili

Maliyyə sabitliyi, müəssisənin fəaliyyət göstərdiyi birbaşa şərtlər altında fəaliyyət göstərən iqtisadi mühitin sabitliyi, onun fəaliyyətinin effektivliyi və sürətlə dəyişən daxili və xarici amillərə, xüsusən də iqtisadi böhran kimi effektiv və vaxtında cavab verən müxtəlif amillərdən irəli gəlir.

Xarici mühitin sabit şəraitində olsa da, müəssisənin maliyyə imkanları, əksəriyyətində, həmişə məhduddur. Şirkəti sabit maliyyə sabitliyi ilə təmin etmək vəzifəsi bu məhdud maliyyə imkanlarının kritik məhdudiyyətləri aşmamasını təmin

etməkdir. Eyni şəkildə, maliyyə planlamasında, gözlənilməz hallarda, məsələn, iqtisadi böhran, müəssisənin maliyyə sabitliyinin itirilməsinə gətirib çıxara biləcək ehtiyatların yaradılması ehtiyatını müşahidə etmək çox vacibdir. Maliyyə sabitliyinin təhlili faktiki məlumatları araşdırmağa, məhsuldarlıq səmərəliliyinin artırılmasına, fəaliyyətin qiymətləndirilməsinə, idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsinə və müəssisənin inkişaf strategiyasını inkişaf etdirməyə imkan yaradır.

Nəticədə müəssisə bütövlükdə maliyyə sabitliyi görünən olur ki, bu da onu əlverişli səviyyədə saxlamağa və şirkətin maliyyə sabitliyinin (cədvəl) artmasına kömək edən effektiv tədbirlərin inkişafına imkan verir.

Cədvəl 1.3.- Müxtəlif xüsusiyyətlərə görə təsnif edilən müəssisənin maliyyə sabitliyinin təhlili

Yaranmanın mənbəyi üzrə (görə)	Xarici; - maye; - daxili. - ödəniş; - aktiv;
Vaxt üzrə: - mülki;	- uzunmüddətli - investisiya-cəlbedici. Qısa müddətli.
İstehsalın miqyasları üzrə (görə)	
Ehtiyatlarla bağlı:	- yüksək; - mütləq; - Orta; - sabit; - aşağı. - qeyri-sabit;
Böhran. Gözləmə müddəti ilə:	statik; - dinamik.

Yaranmanın mənbəyi üzrə (görə) daxili və xarici maliyyə sabitliyinə əsaslanır ki, müəssisə həm iqtisadiyyatda, həm də bazar münasibətlərinin obyektidir. Həm də hər bir müəssisə müxtəlif amillərin dinamikasına təsir göstərə bilər.

Bir müəssisənin daxili maliyyə sabitliyi müəssisənin daxili amillərinin

fəaliyyətindən asılıdır. Xarici sabitlik praktik olaraq müəssisəyə tabedir. Fikrimcə, müəssisənin maliyyə və iqtisadi fəaliyyətinin modelləşdirilməsi, maliyyə sabitliyini idarə etmək, istehsalın səmərəliliyinin artırılması üçün ehtiyatlar üçün hərtərəfli axtarış aparmaq üçün bu bölmənin rəhbərliyi olmalıdır.

Daxili amillər aşağıdakılardır:

- maliyyə resurslarının tərkibi və strukturu;
- aktivlərin optimal tərkibi və quruluşu;
- təqdim olunmuş məhsul və xidmətlərin tərkibi və quruluşu və s.

Maliyyə resurslarının tərkibinin və strukturunun təsirini nəzərə alsaq, çox vacibdir.

Ümumi mənfəət kütlələrinə deyil, onun payına görə diqqət yetirin:

- cari fəaliyyətin maliyyələşdirilməsi (işəgötürən kapitalın formalaşdırılması, ödəmə qabiliyyətinin və likvidliyin artması);
- Kapital xərclərinə sərmayə qoymaq və digər müəssisələrin səlahiyyətli kapitallarına investisiya qoymaq.

Müəssisə yenidən mənfəətə (investisiyaya) yenidən sərmayə qoymağa çalışmalıdır. Cari fəaliyyət qısamüddətli kreditləri cəlb etməklə maliyyələşdirilməlidir.

Bununla yanaşı, əlavə olaraq səfərbər edilmiş vəsait müəssisənin maliyyə sabitliyinə müsbət təsir göstərdiyini görsənir. Aşağıdakı nümunə aşağıdakılardan ibarətdir: müəssisə daha çox vəsait cəlb edə bilər, maliyyə imkanları nə qədər yüksək olsa da, bu münasibətdə risk də artır - müəssisənin öhdəliklərinə uyğun olaraq kreditlərə vaxtında cavab verə biləcəkmi? Bu vəziyyətdə müəssisə müəssisənin ödəmə qabiliyyətinin təminatlarından biri olan belə məqsədlər üçün yaradılmış maliyyə ehtiyatlarını cəlb etməlidir.

Müəssisə ilə bağlı olaraq, xarici sabitlik müəssisənin fəaliyyət göstərdiyi iqtisadi mühitin sabitliyi ilə xarakterizə olunur. Bu, dövlətin bazar iqtisadiyyatı sisteminin müvafiq sistemindən asılıdır.

Müəssisənin maliyyə sabitliyinə təsir göstərən xarici amillər, dövlət tərəfindən

maliyyələşdirilən və kredit siyasətlərini əhatə edir və qəbul etdiyi qərarlar.

İqtisadi böhran müəssisənin maliyyə vəziyyətinə təsir edən ən böyük miqyaslı əlverişsiz xarici amildir. O, təsərrüfat subyektinin fəaliyyətini əhəmiyyətli dərəcədə düzəldir. İqtisadi böhran dövründə məhsulların satışının vaxtı ilə satışın vaxtında bir gecikmə mövcuddur. Böyük həcmdə əmtəə ehtiyatlarına qoyulan sərmayələr azalır və nəticədə satışları azaldır və maliyyə mənfəətinə mənfi təsir göstərir.

Həm xarici böhran, həm də bazar böhranı və müəssisənin daxili böhranı var. Onların əsas fərqi müəssisənin böhran faktorlarına təsir göstərdiyi dərəcədədir.

İqtisadi böhran şəraitində tələbatın azalması müşahidə olunur ki, bunun nəticəsi olaraq ödəmə qabiliyyətinin artmasına, rəqabətin ağırlaşmasına səbəb olur. Yüksək rəqabət mübarizəsi müəssisənin maliyyə sabitliyinin mühüm xarici amilidir.

Bir iqtisadi böhran şəraitində müəssisənin maliyyə sabitliyinin ciddi xarici iqtisadi amilləri aşağıdakılardır:

- müəssisələrlə bağlı iqtisadi böhranın təsirlərini minimuma endirmək üçün siyasətlərin effektivliyi;
- dövlət tərəfindən həyata keçirilən vergi və kredit siyasəti;
- maliyyə bazarının inkişaf dərəcəsi;
- dövlətdə sığorta fəaliyyətinin inkişafı;
- Xarici iqtisadi münasibətlər.

Xarici amillərin öyrənilməsi hər bir müəssisənin iqtisadi və maliyyə sabitliyinin dövlətin ümumi siyasi sabitliyinə birbaşa asılı olduğunu nəzərə almaq lazımdır.

Müəssisənin mövcud maliyyə sabitliyinin təhlili aparmaqla, maliyyələşdirmə mənbələrinin təmin edilməsinə diqqət yetirmək lazımdır, çünki əks halda müəssisənin bütün fəaliyyəti təhlükəlidir.

Müəssisənin qısamüddətli maliyyə davamlılığını planlaşdırmada, əsas diqqət odur ki, ehtiyatların böyüklüyünü, strukturunu və dinamikasını, həmçinin istehsalın balanslaşdırılmış ritmini təhlil və qiymətləndirməkdir.

Müəssisənin uzunmüddətli maliyyə sabitliyini təhlil etməklə, onun düzgün qiymətləndirilməsi müəssisənin uzunmüddətli ödəmə qabiliyyətini müəyyən edəcəyi üçün kapital strukturunun təhlilinə xüsusi diqqət yetirilməlidir (öz və borclu maliyyələşdirmə mənbələrinin nisbəti).

Müəssisənin öz sərmayesinin sabit fəaliyyət göstərməsi üçün tez-tez kifayət deyil, buna görə borc edilmiş mənbələr müəssisənin gəlir və mənfəətini artırmaq üçün istifadə olunur.

Sərmaye strukturunun effektivliyini qiymətləndirən müəssisənin uzunmüddətli maliyyə sabitliyini inkişaf etdirə bilərsiniz. Sərmaye strukturu öz və borclu mənbələrin nisbəti. Uzunmüddətli borclanılmış vəsaitlərin öz öhdəliklərinin bütün kütləsinə nisbətində diqqət yetirmək çox vacibdir, çünki müəssisənin mövcud fəaliyyəti üçün maliyyələşdirmə qısamüddətli öhdəliklər ilə çəkilir.

Müəssisənin uzunmüddətli maliyyə sabitliyinin qiymətləndirilməsi biznesin inkişaf perspektivlərində ən vacibdir. Lakin, ölkəmizdəki müasir iqtisadi realıq müəssisələrə biznesin maliyyələşdirilməsi üçün müxtəlif uzunmüddətli maliyyə alətlərini (ipoteka, lizinq və qeyd olunan sənədlər üçün tənzimlənməmiş qanunvericiliyə görə digərləri) fəal şəkildə cəlb etməyə imkan vermir. Buna əsasən ölkəmizdə biznesin inkişafı üçün uzunmüddətli perspektivləri qiymətləndirmək demək olar ki, mümkün deyil.

Belə ki, müəssisənin cari və uzunmüddətli maliyyə sabitliyi müxtəlif göstəricilər dəsti ilə xarakterizə olunur.

Bir müəssisənin maliyyə sabitliyinin qiymətləndirilməsində əsas rollardan biri öz ehtiyatları və onların maliyyələşdirmə mənbələri ilə mövcudluğudur. Beləliklə, maliyyələşdirmə mənbələrinin strukturuna aşağıdakılar daxildir: öz dövriyyəli aktivlər, əhatə dairəsinin normal qaynaqları (bunlar: öz işləmə kapitalı, kreditlər və kreditlər, tədarükçiyə borclar).

Səhmlərinin sayını öz işəgötürən kapitalının ölçüsünə və əhatə dairəsinin normal qaynaqlarına uyğunlaşdırmaqla müəssisənin maliyyə sabitliyi növü müəyyən edilir:

- mütləq;
- normal;
- qeyri-sabit;
- Böhran.

Artıq müəyyən etdiyimiz kimi, müşahidə zamanı maliyyə sabitliyi statik və dinamik ola bilər. Bir müəssisənin dinamik sabitliyi onun statik maliyyə sabitliyi ilə sıx bağlıdır, zaman faktorunu əlavə edir və sistemin fərqli bir müddətdə sabit qalma qabiliyyətini əks etdirir.

İndi edək ki, qurucu faktorlar və gözləmə müddəti yetərliliyinin əlamətlərini birləşdirək.

1. Likit statik sabitlik, müəssisənin təcili öhdəlikləri üzrə təqdimat zamanı cavab vermə qabiliyyətidir. Öz növbəsində, dinamik likvidlik sabitliyi bu qabiliyyətin uzun müddət davam edəcəyini və müxtəlif təsirlər meydana gəldiyi zaman xarakterizə olunur.

2. Ödəniş statistik sabitlik, müəssisənin uzunmüddətli müddətə qısamüddətli öhdəliklərinə davamlı cavab verə bilməsi. Dinamik ödəmə sabitliyi və statik ödəmə arasında əsas fərq dinamik ödəmə sabitliyi daha uzun müddət ərzində özünü göstərir. Eyni zamanda, mümkün olan daxili və xarici təsirləri nəzərə almaq lazımdır: müəssisənin aktiv və öhdəliklərində struktur dəyişiklikləri; qiymət dəyişikliyi; gəlirin artım tempini aşan xərclərin artım sürətinin artması; maliyyə böhranları və s.

3. Müəssisənin statik aktiv sabitliyi müəssisənin maliyyə və iqtisadi fəaliyyəti həyata keçirmək, istehsal həcmələrini saxlamaq və artırmaq, bazarda sabit mövqe tutmaq qabiliyyəti ilə müəyyən edilir [22, 174]. Öz növbəsində, dinamik aktiv sabitlik müəssisənin uzunmüddətli müddətdə bu imkanları qoruyub saxlaya bilməsi qabiliyyəti ilə müəyyən edilir.

4. Mülkiyyətin davamlılığı - hüquqların, müxtəlif vasitələrin və mənbələrin (maliyyə, istehsal və s.) Malik olması ilə yanaşı müəssisənin likvid səviyyəsində saxlanmasına, həmçinin lazımi səviyyədə integrasiya olunmuş davamlılığı təmin etmək qabiliyyətinə malikdir.

5. Müəssisənin likvidlik, ödəniş, aktivlik və əmlakın sabitliyi ilə xarakterizə olunduğu təqdirdə investisiya cəlbəediciliyi kimi sabitlik mövcuddur.

Müəssisə məhsullarının çeşidini genişləndirir və yeni bazar inkişaf edir, o, daxili və xarici maliyyələşdirmə daha həcmli mənbələri var olduğca bu əsasında yeni qurulan şirkətlər daha asan mümkün iqtisadi böhranın mənfi təsirlərini köçürmək.

Bu amil düzgün istifadə xüsusi bazar segmenti (rəqabət) şərait bərabərliyi təsiri arasında balans imkan verir, və cross-sektor əsaslı köçürülməsi (mənimləmə) məqsədi haqq qazandırmaq deyil. Və həmçinin əlverişsiz xarici amillərin təsiri altında daha sabit maliyyə vəziyyəti saxlamaq üçün imkan verir.

Belə ki, müəssisənin maliyyə sabitliyi onun fəaliyyəti və maliyyə rifahı təsviri bu nəticəsi deyil, maliyyə və investisiya inkişaf, investisiya üçün bir göstərici, xarici mənfi amillər təb gətirmək üçün, öz öhdəliklərini yerinə şirkətin verir və gələcək inkişafı üçün proqnoz edir.

Müəssisənin maliyyə sabitliyinə təsir edən amillər, xüsusilə də iqtisadi böhranın təsiri altında araşdırmağı davam etdirmək lazımdır ki, etibarlı maliyyə sabitliyi müəssisələrə yeni investorları cəlb etmək, kreditlər və kreditlər almaq, təchizatçıları və istehlakçıları özləri seçmək üstünlükləri verir. Bu halda, şirkət maliyyə sistemində bütövlükdə gözlənilməz dəyişiklikdən daha müstəqil olma fürsəti qazanır və buna görə də, ödəmə qabiliyyəti və iflas üçün daha az ön şərtlər yaranır.

Həmçinin iqtisadi ədəbiyyatında şirkətin maliyyə sabitliyinə təsir edən amillərin ümumi təsnifatı müxtəlif müəlliflər müxtəlif yanaşmaları tədqiq etmişlər. Məsələn, VM Rodionov və MA. Fedotov amillər təsnifatı üçün bir neçə xüsusiyyətləri vurğulamaq üçün uyğun hesab olunur.

- ❖ Mənşə yerində (xarici, daxili);
- ❖ Nəticənin əhəmiyyəti (əsas, orta);
- ❖ Quruluşla (sadə, mürəkkəb);

Müəssisənin fəaliyyəti müxtəlif amillərdən asılı olduğunu nəzərə alaraq, maliyyə sabitliyi həm daxili, həm də xarici mühitin bir çox amillərinin təsirinə məruz qalır.

Xarici amillər : iqtisadi, maliyyə, sosial, demoqrafik, elmi və texniki.

Daxili amillər : təşkilati, istehsal, kadr, bazar-maliyyə.

Xarici faktorların təsiri ölkədə inkişaf edən ümumi makroiqtisadi vəziyyətdən qaynaqlanır və onların baş verməsi müəssisənin fəaliyyəti ilə əlaqəli deyil. Daha tez-tez xarici amillər müəssisənin maliyyə sabitliyinə birbaşa deyil, daxili amillərə təsir göstərərək dolaylı təsir göstərir.

İqtisadi amillər qrupu arasında ölkənin iqtisadi inkişaf mərhələsi, inflyasiya səviyyəsi, investisiya mühiti, bazar şəraiti, rəqabət, vergi siyasəti, bazarın inkişafı göstərilməlidir.

Xarici mühitin maliyyə amilləri pul siyasətindən, valyuta siyasətindən və diskont dərəcəsinin səviyyəsindən ibarətdir.

Siyasi-siyasi faktorlar arasında ictimai-siyasi sabitlik, məşğulluq, qanunvericilik fəaliyyəti, regional və milli siyasətlər, monopoliya siyasəti, ölkənin xarici iqtisadi siyasəti daxildir.

Demoqrafik amillər: əhalinin sayı və quruluşu, əhalinin həyat səviyyəsi və səmərəli tələbat.

Elmi və texniki amillər:

- elm və texnologiyanın inkişaf səviyyəsi,
- innovasiya prosesinin dinamikası,
- beynəlxalq elmi və texniki əməkdaşlıq,
- aparmaq lazımdır binaların yıxılması müəssisələrin istehsal imkanlarının bir hissəsi olan strukturların sökülməsi və ya sökülməsi

Əsas xarici faktorlardan biri ölkənin iqtisadi inkişaf mərhələsidir. Ölkənin iqtisadiyyatının inkişaf mərhələsindən asılı olaraq, ÜDM-in artım tempi, müəssisələrin gəlir səviyyəsi və rentabelliği fərqlənəcəkdir. Beləliklə, böhran mərhələsində müəssisələrin likvidliyi və ödəmə qabiliyyəti azalır ki, bu da müəssisələrin maliyyə sabitliyinə mənfi təsir göstərir. Həm də bu dövrdə inflyasiyanın şirkətin xalis mənfəətinin böyüklüyünə təsiri artır, bu da müəssisənin maliyyə resurslarının azaldılmasına gətirib çıxarır və maliyyə sabitliyini azaltmağa kömək edir.

Müəssisənin maliyyə sabitliyi əhalinin ödəniş tələbi səviyyəsindən əhəmiyyətli dərəcədə təsirlənir. Tələlərin artması müəssisənin inkişafını və genişləndirilməsini stimullaşdırır və tələbin azalması rəqabət səviyyəsinin artmasına gətirib çıxarır. Rəqabətçi mübarizə, öz növbəsində, təsiri bazarda struktur dəyişikliklərinə səbəb ola biləcək və müəssisənin strategiyasına təsir göstərə biləcək ayrı bir xarici amildir.

Bir çox iqtisadçıya görə, müəssisənin maliyyə sabitliyinə ən böyük təhdid iqtisadi və maliyyə amillərinin mənfi təsiridir, çünki onların birləşdirilmiş təsiri müəssisənin maliyyə vəziyyətini əhəmiyyətli dərəcədə pisləşdirə və onun iflasına və ləğvinə səbəb ola bilər.

Bir müəssisənin maliyyə sabitliyini idarə edərkən daxili faktorlara xüsusi diqqət yetirilməlidir, çünki onlar birbaşa müəssisənin fəaliyyətindən və müəssisədə tətbiq olunan tədbirləri idarə etməkdən asılıdır.

Müəssisənin maliyyə sabitliyinə daxili təsirlərin təşkilati amilləri aşağıdakı komponentləri əhatə edir: fəaliyyətin idarə olunması strategiyasının istiqaməti, müəssisənin həyat dövrü mərhələsi, sənaye mənsubiyyəti, idarəetmə strukturunun təşkili, müəssisənin imicini.

İstehsal faktları: istehsal miqyası və strukturu, diversifikasiya, texnologiya və innovasiya səviyyəsi, sabit istehsal mallarının amortizasiyası, istehsal həcmi və məhsulların (xidmətlərin) keyfiyyəti.

Personal faktorları: inzibati və istehsal heyətinin ixtisas dərəcəsi, əməyin motivasiyası və stimullaşdırılması, kadr dövriyyəsi.

Bazar faktorları: rəqabət qabiliyyəti, bazar mövqeyi, satış və qiymət siyasəti.

Daxili mühitin maliyyə amilləri: öz və borc edilmiş kapitalın nisbəti, öz işəgötürən kapitalının mövcudluğu, cəlb edilmiş investisiyaların səviyyəsi, gəlirlilik səviyyəsi və rentabellik səviyyəsi, borc öhdəliklərinin səviyyəsi və s.

Bir müəssisənin həyat dövrünün mərhələsi fəaliyyətinin ümumi strategiyasının müəyyənləşdirilməsində əsas amillərdən biridir. Gələcəkdə müəssisənin inkişafının düzgün seçilmiş strategiyası zəruri maliyyə resurslarını təmin edə bilər, onların

inkişafı müəssisənin maliyyə sabitliyinin səviyyəsinə əhəmiyyətli təsir göstərə bilər.

Maliyyə sabitliyini idarə etməkdə müəssisənin əsas məqsədlərindən biri öz və borclu kapital arasında optimal balansı müəyyən etməkdir. İqtisadiyyatın müxtəlif sektorlarında fəaliyyət göstərən müəssisələr üçün bu nisbət fərqli olacaqdır, lakin ümumiyyətlə, borclu kapitalın payının həddən artıq artımı ödəmə qabiliyyətinin, maliyyə müstəqilliyinin və müəssisənin maliyyə sabitliyinin səviyyəsinin azalmasına səbəb ola bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, xarici və daxili amillər bir-biri ilə sıx bağlıdır, lakin onların müəssisənin maliyyə sabitliyinə təsirləri çox yönlü ola bilər, yəni. bəzi mənfi, digərləri isə müsbətdir. Buna görə, müəyyən bir faktorun müsbət təsiri digər, daha ağır faktorun mənfi təsiriylə azaldılacaq və ya tamamilə aradan qaldırıla bilər.

Müəssisələr sabit maliyyə səviyyəsinə çatdılar, bazar dəyişikliyindən asılı deyillər və iflas riskini əhəmiyyətli dərəcədə azaldılar. Buna görə, hər bir müəssisədə maliyyə sabitliyini idarə edən effektiv bir sistem və onun səviyyəsinə təsir edən əsas amillər yaratmaq lazımdır.

FƏSİL II. Yeni şəraitdə maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi

2.1. Sənaye müəssisələrinin ödəmə qabiliyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi metodikası

Müəssisənin mövcud bazarının iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə vəziyyətinin keyfiyyətcə xarakterizəsinin göstəricilərindən biri onun ödəmə qabiliyyətidir. Ödəmə qabiliyyəti, müəssisənin möhlətli şəkildə öhdəlikləri üzrə vaxtında tədiyyələrin ödənilməsi qabiliyyətidir. Müəssisələrdə ödəmə qabiliyyəti lazımı resurslarla istehsalı təmin edir, istehsalın planlarının yerinə yetirilməsinə müsbət təsir edir. Ona görə, təsərrüfat fəaliyyətinin maliyyə resursları vasitəsilə təmin edilməsində mühüm tərkib hissəsi kimi ödəmə qabiliyyəti çıxış edir.

Bundan əlavə hesablama intizamı yaratmaqla ödəmə qabiliyyəti, xüsusi və eyni zamanda borc kapitalı arasında əlverişli mühitin formalaşmasına, onun düzgün istifadəsinə şərait yaradır. Bazar iqtisadiyyatı mühitində müflisləşmənin qarşısının alınması üçün müəssisə nizamnamə kapitalının strukturunu maliyyə resurslarının idarə edilməsini, yaranmış mənbələrini, həmçinin xüsusi və borc kapitalının tərkibini bilməlməsi vacibdir. Mövcud olan bazar iqtisadiyyatı şəraiti zamanı ödəmə qabiliyyətinin təhlilində əsas məqsəd təsərrüfatın subyektinin maliyyə fəaliyyətində yaranmış olan çatışmazlıqların aradan götürülməsi və ödəmə qabiliyyətinin yaxşılaşdırılmasına görə maliyyə ehtiyatının yaradılmasıdır.

Yuxarıda qeyd edilən məqsədin həyata keçirilməsi üçün sənaye müəssisələrinin qarşısına aşağıdakı vəzifələr qoyulur:

- müəssisədə maliyyə resurslarının təhlili, istifadə zamanı obyektiv qiymətləndirilməsi;
- müəssisənin ödəmə qabiliyyətini xarakterizə edən göstəricilər sisteminin təyini;
- təsərrüfat fəaliyyətinin göstəricilərində müqayisə zamanı mövcud olan maliyyə resursları, onların planlı şəkildə həyata keçirilməsi və qiymətləndirilməsi;
- müəssisənin maliyyə problemlərinin yaxşılaşdırılması üçün daxili ehtiyatların müəyyən olunması;

- maliyyənin resurslarının səmərəli istifadəsi üçün daha konkret təkliflər planının işlənilib hazırlanması;
- maliyyə resurslarının səmərəli istifadəsinə aid hazırlanmış təkliflərin yerinə yetirilməsi [28, 93].

Mülkiyyət formasından asılı olmayaraq ödəmə qabiliyyəti yalnız müəssisə təsisçilərinin deyil, hətta xarici sərmayədarların, bankların, qarşılıqlı əlaqədə olan müəssisələrin istəyini təmin edən problemlərdəndir. Bu, onları maliyyə resurslarının düzgün istifadəsində, bank vəzifələrinin və eyni zamanda kreditlərin yerinə yetirilməsini qiymətləndirdikdə, risklərin dərəcəsini müəyyənləşdirdikdə, vergi orqanları vasitəsilə büdcə gəlirlərini həyata keçirdikdə və sair daha çox maraqlıdır. Ödəmə qabiliyyətinin müzakirəsi daxili, xarici növləri bir birindən fərqləndirilir. Daxili müzakirə müəssisənin daxili istifadəçiləri tərəfindən yerinə yetirilir və bu müzakirənin nəticələri müəssisənin proqnozlaşdırma, planlaşdırma, və nəzarətinin yerinə yetirilməsində istifadə olunur. Təhlilin bu formasının həyata keçirilməsi zamanı əsas məqsəd müəssisənin maliyyə resurslarının, pul vəsaitlərinin planlı formada daxilolması yerinə yetirmək, nəticədə müəssisənin normal fəaliyyətinə şərait yaratmaq, sonda isə təsərrüfat subyektinin ən yüksək mənfəətli çalışmasına şərait yaratmaq və əks halda isə onun müflisləşməsinə qarşısını almaqdır.

Xarici təhlil müəssisənin sərmayədarları, müəssisəni maddi və maliyyə resursları vasitəsilə təmin edənlər tərəfindən edilir. Bu növ təhlilin aparılmasının əsas səbəbi o cür vəsaitlərin yerləşdirilməsinə mühit yaratmaqdır ki, nəticədə bu təminatdan yeksək formalı mənfəət əldə olunsun, əks təqdirdə isə itkilərin risk səviyyəsini azaltmaq olsun.

H.Əliyev Sumqayıt şəhərinin sənaye müəssisələrinin, o cümlədən Etilen Polietilen zavodunun inkişaf etdirilməsinə xüsusi qayğıkeşliklə yanaşmışdır. O, 1999-cu ilin martında Etilen-Polietilen zavodunda buxar generator istifadəyə verilməsi mərasimlərində şəxsən iştirak etmiş, məzmunlu nitqlə çıxış etmişdir. Özülqoyma mərasimində o belə bir fikir söyləmişdir: İndi bizim sənayemiz, iqtisadiyyatımız bazar iqtisadiyyatı prinsipləri əsasında qurulmalıdır. Sumqayıtda yaradılmış sənaye

müəssisələri indi əvvəlki gücü ilə işləmir. Bizim məqsədimiz sənaye müəssisələrini müasir tələblərə, bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə uyğunlaşdırmaqdan və bunlara yeni həyat verməkdən ibarətdir. Bilin ki, biz bu sahədə çox işlər görmüşük və görürük. İnanıram ki, görülmə işlər gələcəkdə öz nəticəsini verəcəkdir.”

Azərbaycan Nazirlər Kabinetinin “Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi nəticəsində müəssisələrin və səhmdar cəmiyyətlərin dövlətə və dövlət müəssisələrinə yaranan vaxtı keçmiş borclarının ödənilməsi şərtləri haqqında” 23 may 1997-ci il tarixli qərarı 90-cı illərin ortalarında yaranmış ödəniş böhranının yumşaldılmasında mühüm rol oynadı. Belə ki, həmin qərara əsasən tam özəlləşmədən sonra borcların ödənilməsini stimullaşdırmaq məqsədi ilə güzəştli şərtlər tətbiq edildi. Bu şərtlər aşağıdakılardan ibarət idi:

Əgər borcların həcmi nizamnamə fondunun 5%-ni təşkil edərsə borclar 6 ay müddətində, 5-10% təşkil edərsə bir il ərzində, 10-20% edərsə iki il ərzində, 20-30% təşkil edərsə üç il ərzində və nəhayət 30%-dən çox təşkil edərsə beş il ərzində ödənilə bilər.

Bazar münasibətlərinə keçidlə əlaqədar olaraq müəssisə və təşkilatlar tərəfindən pul vəsaitinin xərclənməsində sərbəstliyin təmin edilməsi və bu sahədə mövcud məhdudiyyətlərin ləğv edilməsi zəruridir. Lakin bu, o halda lazımi səmərə verir ki, bank sisteminin idarə olunması müasir tələblər səviyyəsində təşkil edilsin, nəğdsiz hesablaşmalarda mövcud olan çətinliklər aradan qaldırılsın, nəğd pul əməliyyatları üzrə bank xidmətinin səviyyəsi yüksəldilsin. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində belə tədbirlər inzibati metodlarla deyil, iqtisadi işin səviyyəsini yüksəltmək hesabına həyata keçirilməlidir. [14, s.117]

Son illərin təcrübəsinə əsas qeyd etmək istərdim ki, Azərbaycanda sənayeləşmənin siyasəti aparılır. Həm dövlətin dəstəyi ilə həm də dövlət tərəfindən, bu işlərə özəl sektor aktiv formada qoşulubdur. İri müəssisələrimiz, o müəssisələr ki, sovet dövründə tikilib, indi istifadəyə yararsızdır, onlar sökülür və yeni müəssisələr tikilir. Sumqayıt şəhərində daha çox bu proses sürətlə getməkdədir.

Sumqayıt vaxtilə kimya sənayesinin inkişafına böyük uğurlar əldə olunmuşdur.

Hal-hazırda neft-kimya kompleksinin fəaliyyəti, əlavə planların reallaşdırılması ilə bərabər, Sumqayıt vahid sənaye şəhərinə çevrilmişdir. Sumqayıtda tikilən texnopark bu yöndə atılan ən önəmli addımlardan bir hesab olunur. Orada artıq bir neçə qabiliyyətli müəssisə yaradılır. Sumqayıt bu istiqamətdə inkişaf etdirilmiş, Azərbaycanın sənaye mərkəzi Sumqayıt olmuşdur. Bununların nəticəsində Sumqayıtın sənaye sahəsinin inkişafında xüsusi önəmli yeri vardır.

Bu baxımdan dissertasiya işində sənaye müəssisəsinin ödəmə qabiliyyətinin təhlili üçün tədqiqat obyektini kimi Azərkimya İstehsalat Birliyinin “Etilen-Polietilen” zavodunun məlumatlarından istifadə edilmişdir.

Əvvəlcə Azərbaycanın kimya tarixində ən şərəfli və ən parlaq səhifələrin məxsus olduğu “Etilen-Polietilen” zavodu haqqında qısa məlumat verək. “Etilen-Polietilen” zavodunun tərkib hissəsini təşkil edən unikal EP-300 və Polimir-120 qurğuları 80-ci illərdə Respublikaya rəhbərlik etmiş möhtərəm H.Ə.Əliyevin uzaqgörən siyasətinin məntiqi nəticəsində məhz Azərbaycanda nəhəng kimya sənayesi şəhəri olan Sumqayıtda bünövrəsi qoyulmuş və tez bir zamanda tikilərək istifadəyə verilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatında önəmli rol oynayacaq kompleks şəkildə layihələndirilən bu qurğular keçmiş sovet və xarici dövlətlərin mütəxəssisləri tərəfindən tikilərək 1998-ci ildə tam gücü ilə istismara verilmişdir.

Əsas xammal mənbəyi Respublikada olan bu qurğular yüksək məhsuldarlıqla fəaliyyətə başladı və tez bir zamanda bu müəssisələrin özləri digər kimya müəssisələri üçün xammal bazası rolunu oynamağa başladı.

“Etilen-Polietilen” zavodu Azərbaycan Respublikası Nazirlər Sovetinin 24.08.1994-cü il tarixli 318 sayılı qərarı və “Azərkimya” DŞ-nin 27.08.1994-cü il tarixli 128 sayılı sərəncamına əsasən müxtəlif istehsalat birliklərinin tərkibində fəaliyyət göstərən EP-300 və Polimir-120 qurğularının birləşdirilməsi əsasında yaradılmışdır.

Belə ki, EP-300 qurğusunun əsas məhsulu olan etilen qazı YTPE istehsalatında əsas xammaldır. YTP istehsalatından qayıdan etilen qazı EP-300 qurğusuna

verilməlidir. Hal-hazırda EP-300 və Polimir-120 qurğularının birləşməsindən yaranmış “Etilen-Polietilen” zavodu geniş fəaliyyət göstərir. Müəssisədə istehsal olunan məhsullar MDB ölkələrinə, respublika daxili və xarici bazarlara göndərilir.

Hal-hazırda “Etilen-Polietilen” zavodunda aşağıdakı məhsullar istehsal edilir.

- 1.Müxtəlif markalarda yüksək təzyiqli polietilen
- 2.Etilen
- 3.Propilen
- 4.Butilen-butadien fraksiyası (BBF)
- 5.Yüngül piroliz qətranı (polikondensat)
- 6.Ağır piroliz qətranı
- 7.lidrogen fraksiyası
- 8.Metan fraksiyası
- 9.S₅ fraksiyası
- 10.Propan fraksiyası
- 11.Polietilen kisə

Müəssisədə istehsal olunan məhsulların dünya standartına, habelə nəzərdə tutulmuş texniki göstəricilərə cavab verməsinə nəzarət etmək üçün hər bir istehsalatın tərkibindəki laboratoriyalardan əlavə, mərkəzi elmi-tədqiqat laboratoriyası (METL) və məhsullara texniki-nəzarət şöbəsi də mövcuddur. METL-də həmçinin müəssisənin tullantı və əlavə məhsulları əsasında yeni məhsulların alınması kimi problemlər qoyulmuşdur. Hazırda müəssisədə ağır qətran əsasında dam örtükləri üçün bitumun alınması texnologiyası işlənib hazırlanmış və bu texnologiya əsasında müvafiq qurğu tikilmişdir. Hazırda qurğuda ilkin bitum nümunəsinin alınması üçün sınaq işlərinə başlanmışdır. METL-də digər istiqamətlərdə də elmi axtarışlar davam etdirilir. Belə ki, ağır qətran əsasında naftalinin istehsalı, lak-boya məhsullarının alınması kimi işlər nəzəri cəhətdən işlənib hazırlanmış, hazırda onun istehsala tətbiqinin texniki həlli yönümündə layihə axtarış işləri aparılır.

Buxar generatoru qurğusunun əhəmiyyəti elə ilk vaxtlardan özünü göstərmişdir.

Belə ki, müəssisə üzrə enerji sərfinə görə norma azalmış və maya dəyəri xeyli aşağı düşmüşdür. Bundan əlavə, piroliz sobalarında mənəvi və iqtisadi cəhətdən az səmərəli aparatlar daha modern aparatlarla Almaniyanın istehsalı olan “Şmidşe” TBA-larla (tablaşdıncı-buxarlandıncı aparatlar) əvəz edilməyə başlanmışdır. Artıq bir neçə soba bu aparatlarla işləyir. Digər sobalara bu aparatların qoyulması üzrə isə müvafiq layihələr işlənib hazırlanır.

Belə nəhəng və dünya standartlarına cavab verən qurğularda işləmək üçün isə yüksək hazırlıqlı fəhlə və mühəndis texniki işçi heyətinin olması ən zəruri məsələlərdən biridir. Təbii ki, müəssisə belə bir ciddi problemin həll olunması istiqamətində mühüm işlər aparır. Bunun üçün ən təcrübəli və savadlı mütəxəssislərlə işlər aparılır, onların MDB və xarici ölkələrdə yerləşən analoji qurğulara təcrübə mübadiləsi üçün ezam olunması, ixtisasartırma kurslarına göndərilməsi Birlik və müəssisə rəhbərliyinin daim diqqət mərkəzində durur.

“Etilen-Polietilen” zavodunun 2012-2016-cı illər üzrə texniki-iqtisadi göstəricilərinin yerinə yetirilməsini nəzərdən keçirək. Diqqət yetirsək görərik ki, 2012-ci ildən başlayaraq 01.01.2017-ci il tarixinədək illər üzrə məhsul istehsalından mədaxil gah azalmış, gah da artmışdır. Belə ki, 2012-cu ildə məhsul satışından ümumi mədaxil 61541,7 min man, 2013-cü ildə 97639,4 mln man, 2014-cü ildə 138843,5 min man, 2015-ci ildə 121225,9 min man, 2016-cı ildə isə 140397,9 min man təşkil etmişdir. Hər ötən ilə nisbətən məhsul istehsalının artım faizinə fikir versək artım faizinin də əksər hallarda müsbət kənarlaşma ilə müşayiət olunduğunu görərik. Müəssisənin satışdan əldə olunan mənfəətində də eyni tendensiya davam etmişdir. Belə ki, 2012-ci ildə satışdan əldə olunan mənfəət 4632,5 min man, 2013-cü ildə 29301,0 min man, 2014-cü ildə 23833,1 min man, 2014-cü ildə isə 12264,8 min man, 2016-cı ildə isə 5779,9 min man təşkil etmişdir.

Satışdan əldə olunan mənfəət ən böyük qiymətinə 2013-cü ildə malik olmuşdur. Həmin göstərici üzrə isə ən az mənfəət 2012-ci ildə müşahidə olunmuşdur. “Etilen-Polietilen” zavodunun 2012-2016-cı illər üzrə maliyyə hesabatları əsasında istehsal fəaliyyətini xarakterizə edən əsas göstəricilər 2.1 sayılı cədvəldə verilmişdir.

İstehsal fəaliyyətini xarakterizə edən göstəricilərin təhlili

Göstəricilər	Ölçü vahidi	2012	2013	2014	2015	2016	Mütləq kənarlı. +, – (2016-2015)
Məhsul satışından ümumi mədaxil	Min manat	61541,7	97639,4	138843,5	121225,9	140397,9	19172,0
Əlavə dəyər vergisi	“ – ”	1566,8	1747,7	2422,2	2318,7	2496,5	177,8
Əlavə dəyər vergisinin satışda xüsüs çəkisi	%	2,5	1,8	1,7	1,9	1,8	“ – ”
Satılmış məhsulun istehsal məsrəfləri	Min manat	55342,3	66590,1	112588,2	106642,4	132121,5	25479,1
İstehsal məsrəflərinin satışda xüsüs çəkisi	%	89,9	68,2	81,09	87,97	94,1	“ – ”
Satışdan əldə olunan mənfəət	Min manat	4632,6	29301,6	23833,1	12264,8	5779,9	-6484,9
Rentabellik səviyyəsi	%	7,5	30,0	17,2	10,1	11,5	“ – ”

Sair satışdan və satışdan kənar əməliyyatlardan gəlirlər və xərclər	Min manat	-990,5	-491,5	2213,8	198,3	215,9	17,6
Mənfəət və zərər	Min manat	4632,6	29301,6	23833,1	12264,8	5779,9	-6484,9
Balans mənfəəti	Min manat	3633,1	28810,1	26046,9	12463,1	5995,8	-6467,3
Mənfəət vergisi	Min manat	726,6	5762,0	5209,4	2492,6	1199,2	-1293,4
Xalis mənfəət	Min manat	2906,5	23948,1	20837,5	9970,5	4796,6	-5173,9
Xüsusi kapitalın rentabelliği	%	3,2	18,4	43,7	20,9	10,1	“ – ”
Satışın rentabelliği	%	4,8	25,0	15,3	8,4	3,5	“ – ”

Cədvəldə verilmiş məlumatlardan görünür ki, 2016-cı ildə istehsal-təsərrüfat fəaliyyətini xarakterizə edən göstəricilər 2015-ci illə müqayisədə aşağı düşmüşdür. Hesabat dövründə zavodda məhsul satışının həcmi baza dövrü ilə müqayisədə 19172,0 min man və yaxud 15,8% artmışdır. Satış həcmnin artmasma baxmayaraq, bu yekun nəticəyə mənfi təsir göstərmişdir. Zavod baza dövründə 12264,8 min. manat mənfəət əldə etdiyi halda bu göstərici hesabat ili ərzində 6484,9 min. manat və yaxud 47,1 % azalaraq 5779,9 min. manat təşkil etmişdir.

Qeyd edək ki, zavodda mənfəət göstəricisinin aşağı düşməsinə bir sıra amillər təsir göstərmişdir. Belə amillərdən biri müəssisədə məhsul istehsalına və satışına çəkilən xərclərin dəyişməsidir. Belə ki, 2015-ci ildə bir manatlıq 87,97 qəp. təşkil

etdiyi halda, 2016-cı ildə bu göstərici 6,13 qəp. artaraq 94,1 qəp. təşkil etmişdir. Bütövlükdə 2016-cı ildə məhsul istehsalına çəkilən xərclər 2015-ci illə müqayisədə 25479,1 min man və yaxud 23,9 % artmışdır.

Maliyyə göstəricilərinin aşağı düşməsinə səbəb satışın istehsal məsrəflərinin artması və əlavə dəyər vergisidir.

Müəssisənin maliyyə müstəqilliyini təhlil etmək və onun qiymətləndirmək üçün aşağıda göstərdiyimiz mütləq və nisbi göstəriciləri müəyyən etmək lazımdır:

- 1) Ümumi maliyyə müstəqilliyi əmsalı;
- 2) Dövriyyədə olan xüsusi kapitalın həcmi
- 3) Dövriyyə aktivləri sahəsində maliyyə müstəqilliyi əmsalı;
- 4) Ehtiyatlar sahəsində maliyyə müstəqilliyi əmsalı.

Zavodun ilkin maliyyə məlumatları əsasında müxtəlif hesablamalar aparmaqla maliyyə müstəqilliyini xarakterizə edən göstəriciləri 2.2 sayılı cədvəldə əks etdirilib:

Cədvəl 2.2

Maliyyə müstəqilliyini xarakterizə edən göstəricilərin təhlili

Sıra (sayı)	Göstəricilər	Ölçü vahidi	İlin əvvəli	İlin sonu	Kənarlaşma +, –
1.	Xüsusi kapital vəsaitlər (XK)	Min manat	47691,8	47691,8	“ – ”
2.	Öhdəlik və passivlər	Min manat	130471,4	152281,5	+21810,1
3.	Dövriyyədə kənar aktivlər (DKA)	Min manat	121319,3	121175,9	-134,4
4.	Dövriyyə aktivləri (DA)	Min manat	42146,9	56843,9	+14697,0
5.	Ehtiyatlar (E)	Min manat	22372,5	16917,5	-5455,0
6.	Dövriyyədə olan xüsusi	Min	-73627,5	-73484,1	“ – ”

	kapital (DXK)	manat			
7.	Ümumi maliyyə müstəqilliyi əmsalı	Əmsal	0,26	0,28	+0,02
8.	Manevrlilik əmsalı	Əmsal	-1,54	-1,54	“ – ”

Cədvəldə verilən məlumatlardan görünür ki, zavodda dövriyyədə olan xüsusi kapitalın həcmi mənfi işarə ilə alınmışdır. Bu, onu göstərir ki, zavodda dövriyyədə olan xüsusi kapital yoxdur və onların həcmi borc kapitalı hesabına formalaşmışdır.

Hesabat dövründə zavodun ümumi maliyyə müstəqilliyi əmsalı ilin əvvəli ilə müqayisədə dəyişməmişdir. Qeyd edək ki, hesabat ilinin həm əvvəlində, həm də sonunda ümumi maliyyə müstəqilliyi əmsalı nəzərdə tutulmuş normativ (0,5) göstəricidən də aşağı olmuşdur.

“Etilen-Polietilen” zavodunun 2014-2016-cı illərdə olan balansının məlumatları əsasmda likvidlik göstəricilərini müəyyən edək.

Zəruri hesablamalar aparmaq üçün məlumatlar 2.3 sayılı cədvəldə verilmişdir.

Cədvəl 2.3

Müəssisənin likvidlik göstəricilərinin təhlili

№	Göstəricilər	Şərti işarə	Ölçü vahidi	İllər		
				2014	2015	2016
1.	Pul vəsaitləri	“ – ”	Mln manat	125,1	48,9	61,6
2.	Qısamüddətli maliyyə qoyuluşları	“ – ”	Mln manat	12,9	0,5	1,7
3.	Ən yüksək likvid aktivlər (I qrup aktivlər)	A1 (sət.1+sət.2)	Mln manat	138,0	49,4	63,3
4.	Ortamüddətli likvid aktivlər (II qrup aktivlər)	A2	“ – ”	1,8	39,6	39,4
5.	I qrup və II qrup aktivlərin cəmi	A1 + A2	“ – ”	139,8	89,0	102,7

6.	Zəif likvid aktivlər (III qrup aktivlər)	A3	“ – ”	17,7	0,3	0,3
7.	Likvid aktivlərin yekunu	A1 + A2+ A3	“ – ”	157,5	89,3	103,0
8.	Ən təcili öhdəliklər (I qrup passivlər)	P1	“ – ”	50,9	27,8	59,9
9.	Qısamüddətli öhdəliklər (II qrup passivlər)	P2	“ – ”	61,2	101,3	70,5
10.	Qısamüddətli və təcili öhdəliklərin cəmi	P1 + P2	“ – ”	112,1	129,1	130,4
11.	Ödəmə qabiliyyətinin ümumi əmsalı	“ – ”	“ – ”	1,77	0,88	0,87
12.	Mütləq likvidlik əmsal	Sət.3:sət.10 Θ_m . 1.	əmsal	1,24	0,39	0,49
13.	Sürətli likvidlik əmsal	Sət.5:sət.10 $\Theta_{t.1}$.	“ – ”	1,25	0,69	0,79
14.	Cari likvidlik əmsal	Sət.3:sət.10 $\Theta_{c.1}$.	“ – ”	1,41	0,70	0,79

Son illərdə təhlil nəticəsində alınmış likvidlik göstəriciləri nəzərdə tutulmuş normativ göstəricilərdən aşağı olduğuna görə müəssisə həmin dövrlərdə ödəmə qabiliyyətli və likvid olmamışdır. Buna baxmayaraq illər üzrə həmin göstəricilərin dinamikasında irəliləyiş olmuşdur. Belə ki, cari likvidlik əmsalı 2014-cü ildə 1,41;2014-cü ildə 0,70; 2016-cı ildə isə 0,79 olmuşdur.

Müəssisə üzrə balans strukturunun qiymətləndirilməsi maliyyə təhlili zamanı qarşıda duran əsas vəzifələrdən biridir. Balans strukturunun qiymətləndirilməsi aşağıdakı göstəricilər əsasında aparılır:

- cari likvidlik əmsalı;
- öz vəsaitləri ilə təmin olunma əmsalı;
- ödəmə qabiliyyətinin bərpası əmsalı.

Balans strukturunun qiymətləndirilməsi cari likvidlik əmsalının və öz vəsaitləri ilə

təmin olunma əmsalının hesabat dövrünün sonuna olan qiymətləri normativ qiymətlərin müqayisəsi yolu ilə həyata keçirirlər.

Qeyd edək ki, hal-hazırda Azərbaycan Respublikasında balans strukturunun qiymətləndirilməsi üçün belə normativlər nəzərdə tutulmamışdır. Belə bir müqayisə əvvəlki illərin müvafiq göstəriciləri ilə və ya rəqabətdə olan müəssisələrin müvafiq göstəriciləri ilə aparılır.

Lakin dünya təcrübəsində müəssisə balansının strukturu o zaman qənaətbəxş hesab edilir ki, cari likvidlik əmsalı və öz vəsaitləri ilə təmin olunma əmsalının hesabat dövrünün sonuna normativ qiymətləri $\Theta < 2$; $\Theta_{öv} > 0,1$ olsun.

Cədvəl 2.4.

Balans strukturunun qiymətləndirilməsinin təhlili

№	Göstəricilər	Ölçü vahidi	2012	2013	2014	2015	2016
1.	Məhsul satışından ümumi mədaxil	Min manat	61541,7	97639,4	138843,5	121225,9	140397,9
2.	Əlavə dəyər vergisi	“ – ”	1566,8	1747,7	2422,2	2318,7	2496,5
3.	Balans mənfəəti	“ – ”	3633,1	28810,1	26046,9	12463,1	5995,8
4.	Xalis mənfəət	“ – ”	2906,5	23048,1	20837,5	9970,5	4796,6
5.	Aktivlərin orta illik dəyəri	“ – ”	273573,0	291158,5	1744387,9	168999,6	174358,7
6.	Cari aktivlərin orta ilik dəyəri	“ – ”	154777,0	131186,6	41622,4	49495,4	53115,5

“ardı”							
7.	Xüsusi vəsaitlər	“ – ”	92166,6	125278,5	47690,1	47691,8	47691,8
8.	Qısamüddətli öhdəliklər	“ – ”	196574,4	30543,1	30368,5	70502,5	94504,5
9.	Balansın yekunu	“ – ”	288741,4	393377,4	159836,2	178163,1	170554,1
10.	Müəssisə gəlirliliyini xarakterizə edən göstərici	“ – ”					
10.1	Aktivlərin rentabelliği (4:5)	%	1,1	7,9	11,9	5,9	2,8
10.2	Cari aktivlərin rentabelliği (4:6)	%	1,9	17,6	50,1	20,1	9,0
10.3	Investisiyanın rentabeliyi (3: (9-8))	%	3,9	7,9	20,1	11,6	7,9
10.4	Xüsusi kapitalın rentabelliği (4:7)	%	3,2	18,4	43,7	20,9	10,1
10.5	Satılmış məhsulun rentabeliyi (4: (1-2))	%	20,4	4,8	25,0	15,3	3,5

2.2. Debitor və kreditor borclarının təhlili

Ödəmə qabiliyyətinin operativ idarə edilməsi üçün ödəmə təqvimini (dəqiq tarixli ödəmə planı) tərtib etmək məqsəduyğundur, onda, bir tərəfdən, proqnoz (5, 10, 15, 30 gün) müddəti ərzində bütün fəaliyyət növlərindən pul vəsaitlərinin daxil olması qrafiki, digər tərəfdən isə - qarşıdakı ödəmələr (vergilər, əmək haqqı, ehtiyatların əmələ gəlməsi, kreditlərin və onlar üzrə faizlərin ödənməsi və s.) qrafiki əks olunur. Ödəmə təqvimi müəssisənin maliyyə xidmətlərinə pul vəsaitlərinin daxil olması və xərclənməsi üzərində operativ nəzarəti həyata keçirmək, maliyyə vəziyyətinin dəyişməsinə vaxtında qeydə almaq, pul axınlarının müsbət və mənfi sinxronlaşdırılması və müəssisənin sabit ödəmə qabiliyyətinin təmin edilməsi üzrə tədbirləri vaxtında qəbul etmək imkanını verir.

Təqvim məhsulun göndərilməsi və satışı haqqında, istehsal vasitələri haqqında məlumatlar, əməyin ödənilməsi, işçilərə avansların verilməsi üzrə hesablaşma sənədləri, bank hesablarından çıxarışlar əsasında tərtib edilir.

Cari ödəmə qabiliyyətini müəyyən etmək üçün müvafiq tarixə ödəmə vəsaitlərini həmin tarixə ödəmə öhdəlikləri ilə müqayisə etmək lazımdır. Əgər əmsal vahidə bərabər və yaxud ondan yuxarı olacaqdırsa, ideal variantdır.

Müəssisənin ödəmə qabiliyyətini təhlil edərək maliyyə çətinliklərinin səbəblərinə, onların yaranması tezliyi və vaxtı keçmiş borcların müddətinə baxmaq lazımdır.

Ödəmə qabiliyyətsizliyinin səbəbləri aşağıdakılar ola bilər:

- istehsalın və məhsul satışının həcmində azalma, onun maya dəyərinin artması, mənfəətin məbləğinin və nəticə olaraq - müəssisənin öziinümalıyyələşdirməsinin xüsusi mənbələrinin çalışmaması;

- dövriyyə kapitalından yanlış istifadə: debitor borcuna vəsaitlərin ayrılması, plandan artıq və müvəqqəti maliyyələşdirmə mənbələrinə malik olmayan sair məqsədlərə ayırmalar;

- müəssisənin sifarişçilərinin yoxsulluğu;

- verginin, vergilərin vaxtında və yaxud tam ödənilməməsinə görə cərimə

tədbirlərinin yüksək səviyyəsi.

Müəssisənin maliyyə büdcəsinin xərc hissəsi artıq xərcləmələrin səbəbləri aydınlaşdırmaqla hər bir maddə üzrə təhlil edilir ki, onlar da əsaslandırılmış və əsaslandırılmamış ola bilər. Təhlilin nəticələri üzrə perspektivdə müəssisənin sabit ödəmə qabiliyyətinin təmin edilməsi üçün pul vəsaitlərinin planı uyğun daxil olmasının artırılması mənbələri aşkara çıxarılmalıdır.

Müsbət, mənfi və xalis pul axınlarının əmələ gəlməsi amillərinin öyrənilməsi üçün birbaşa və dolayı metodlardan istifadə etmək tövsiyə edilir.

Birbaşa metod hesabat dövründə müəssisənin pul vəsaitlərinin həm ümumi, həm də xalis axınını xarakterizə edən məlumatların əldə edilməsinə istiqamətlənmişdir. Bu metod tətbiq edildikdə bilavasitə mühasibat uçotu və bütün növdən olan pul vəsaitlərinin daxil olması və xərclənməsini xarakterizə edən onların hərəkəti haqqında hesabatdan istifadə edilir. Pul axınlarının birbaşa və dolayıları metodlarla hesablanması nəticələrinin fərqi yalnız əməliyyat fəaliyyətinə aiddir.

Pul axınlarının idarə edilməsi hesabat dövrünün ayrı-ayrı intervalları nöqtəyindən nəzərdən müsbət və mənfi pul axınının əmələ gəlməsinin bərabərliyi və sinxronluğunun daimi monitorinqini (yoluna qoyma sistemini) tələb edir, bunun üçün dinamik sıraların və qrafik üsulların müqayisə edilməsi yollarından istifadə etmək. Deyilənləri nəzərə alaraq aşağıdakı cədvəli tərtib edək.

Cədvəl 2.5.

Pul axınlarının dinamikası, min manat

Göstərici	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
M ₁ PA	785	807	830	868	890	905	906	920	900	916	920	875
	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
M _i PA	770	793	812	850	865	890	951	970	910	897	885	820
	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
XPA	150	140	180	180	350	150	-	-	-	+19	+35	+55
							450	500	100	0	0	0

İlk növbədə pul vəsaitlərinin müsbət və mənfi axınları həcmnin balanslaşdırılmasına nail olmaq lazımdır, çünki pul resurslarının həm defisit, həm də artıq olması təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrinə mənfi təsir edir.

Qısamüddətli dövrdə defisit pul axınının balanslaşdırılmasına nail olmaqdan ötrü pul vəsaitlərinin cəlb edilməsinin sürətləndirilməsi və onların ödənilməsinin yubadılması üzrə tədbirlər işləyirlər.

Şək. 2.1. Defisit pul axınının balanslaşdırılması üzrə qısamüddətli xarakterli tədbirlər.

Pul vəsaitlərinin cəlb olunmasının sürətləndirilməsi üzrə tədbirlər	Pul vəsaitlərinin ödənilməsinin yubadılması üzrə tədbirlər
Bazarda böyük tələbatə malik olan məhsullara görə qismən və yaxud tam irəlicədən ödəmənin təmin edilməsi	Əmtəə kreditinin müəssisəyə verilməsi müddətinin tədarükçülərlə razılaşdırılmaqla artırılması
Əmtəə kreditinin alıcılara verilməsi müddətinin azaldılması	Xüsusi ödəmə sənədlərinin inkasso edilməsinin yavaşdırılması üçün filoutdan (yazılmış ödəmə sənədlərinin onların ödənməsinə qədər keçdiyi dövrdən) istifadə edilməsi
Məhsullar nağd hesab ilə satıldıqda qiymət güzəştlərinin ölçüsünün artırılması	
Vaxtı keçmiş debitor borcunun inkasso edilməsinin sürətləndirilməsi	Lizinq şəraitində uzunmüddətli aktivlərin əldə edilməsi
Debitor borcunun (veksellərin, faktoring, forfeytinqin uçotu) təkrar investisiyasının müasir formalarından istifadə edilməsi	Qısamüddətli kreditlərin uzunmüddətli kreditlərə keçirilməsi yolu ilə alınan kreditlərin yenidən strukturlaşdırılması

Defisit pul axını şəraitində müəssisənin likvidliyi və ödəmə qabiliyyəti azalır, bu isə kredit üzrə banka, tədarükçülərə, əmək haqqı üzrə heyətə vaxtı keçmiş borcların

artmasına gətirib çıxarır

Bu tədbirlər qısamüddətli dövrdə müəssisənin mütləq ödəmə qabiliyyəti səviyyəsini artıraraq gələcəkdə pul axınlarının defisiti problemini yarada bildiyi üçün uzunmüddətli dövrdə pul axını defisitinin balanslaşdırılması üzrə tədbirlər işlənib hazırlanmalıdır.

İzafi pul axını şəraitində inflyasiya nəticəsində müvəqqəti sərbəst pul vəsaitlərinin real dəyərinin itkisi baş verir, pul vəsaitlərinin boş dayanması səbəbindən kapitalın dövriyyə qabiliyyəti ləngiyir, pul vəsaitlərinin əməliyyat və yaxud investisiya proseslərinə mənfəətli yerləşdirilməsinin əldən verilmiş faydası ilə bağlı potensial gəlirin bir hissəsini itirir.

2.2 Defisit pul axınının balanslaşdırılması üzrə qısamüddətli xarakterli tədbirlər.

Müsbət pul axınının artırılması üzrə tədbirlər		Mənfi pul axınının azaldılması üzrə tədbirlər	
→	Səhmlərin əlavə emissiyası	Müəssisənin daimi xərcləri məbləğinin azaldılması	←
→	İstiqraz borcunun əlavə buraxılışı		
→	Uzunmüddətli kreditlərin cəlb edilməsi	Real investisiyaların həcmnin azaldılması	←
→	Strateji sərmayədarların cəlb edilməsi	Maliyyə investisiyalarının həcmnin azaldılması	←
→	Uzunmüddətli maliyyə qoyuluşlarının bir hissəsinin satılması		
→	Əsas vasaitların istifadə olunmayan növlərinin satılması və yaxud icarəyə verilməsi	Sosial, mədəni, məişət obyektlərinin bələdiyyə mülkiyyətinə verilməsi	←

2.3. Pul vəsaitlərinin axınlarının təhlili

İzafi pul axınının optimallaşdırılma üsulları əsasən müəssisənin investisiya fəaliyyətinin aşağıdakılara istiqamətlənən fəallaşması ilə bağlıdır:

- bankın uzunmüddətli kreditlərinin vaxtından əvvəl ödənməsi;
- real investisiyaların həcmnin artırılması;
- maliyyə investisiyalarının həcmnin artırılması.

Pul axınlarının sinxronlaşdırılması istər müsbət, istərsə də mənfi pul axınlarının əmələ gəlməsindəki mövsümi və tsiklik fərqlərin aradan qaldırılmasına, eyni zamanda nağd pulun orta qalıqlarının optimallaşdırılmasına yönəldilməlidir.

Optimallaşdırmanın sonuncu mərhələsi artımla müəssisənin özünü maliyyələşdirmə səviyyəsinin yüksəldilməsini təmin edən, müəssisənin xarici maliyyələşdirmə mənbələrindən asılılığını azaldan XPA-nın roksimumlaşdırılması şərtlərinin təmin edilməsidir.

XPA məbləğinin artırılması aşağıdakı tədbirlərin hesabına təmin edilə bilər:

- müəssisənin daimi xərclərinin azaldılması;
- dəyişən xərclərin səviyyəsinin azaldılması;
- səmərəli vergi siyasətinin aparılması;
- sürətləndirilmiş amortizasiya metodundan istifadə edilməsi;
- əsas vəsaitlər, qeyri-maddi aktivlər və ehtiyatların istifadə edilməmiş növlərinin satışı;
- cərimə tədbirləri və debitor borclarının tam və vaxtında alınması məqsədilə iddia işinin gücləndirilməsi.

Pul axınlarının optimal 1 aşdırılmasının nəticələri kvartal və aylar üzrə bölünməklə bir il üçün müəssisənin maliyyə planı tərtib edilərkən əksini tapmalıdır.

Beləliklə, pul vəsaitlərinin hərəkəti və pul resurslarının daxil və xaric olması üzrə büdcənin icrası müəssisəyə cari ödəmə qabiliyyətinə nəzarət etməyə və onun sabitləşdirilməsi üzrə operativ düzəldici tədbirlər görməyə imkan verir. Kreditor və sərmayədarlar müəssisənin pul resurslarının generasiya etmək, pul axınlarını balanslaşdırmaq və sinxronlaşdırmaq qabiliyyəti haqqında mühakimə yürüdə bilərlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, sənaye müəssisələrinin ödəmə qabiliyyətinin artırılmasının əsas istiqamətlərindən biri onun debitor və kreditor borclarının müəyyən edilməsidir. Müəssisənin debitor və kreditor borcları bir qayda olaraq müəyyən tarixə (məsələn yanvar ayının 1-nə) tərtib edilir. Debitor və kreditor borclarının müəyyənləşdirilməsi faktiki olaraq debitor və kreditor borclarla bağlı müəssisənin fəaliyyətinin birinci mərhələsidir.

İkinci mərhələdə debitor və kreditor borcları təhlil edilir. Bu zaman debitor və kreditor borcları müxtəlif əlamətlərdən asılı olaraq (məsələn, yaranma səbəblərindən, növündən, təsərrüfat subyektlərinin müxtəlifliyindən və s.) qruplaşdırılır, onların tərkibi öyrənilir və ətraflı təhlil olunur.

Üçüncü mərhələdə debitor və kreditor borclarının aradan qaldırılması üzrə konkret tədbirlər planı işlənib hazırlanır və onların həyata keçirilməsi təmin edilir.

Bəs, tədqiqat obyektini kim seçilmiş Sumqayıt Etilen — Polietilen zavodunda debitor və kreditor borcları son beş ildə necə dəyişmiş, hansı tədbirlər görülmüşdür? 2012-2016-cı illər ərzində Sumqayıt Etilen - Polietilen zavodunun mallar, iş və xidmətlərə görə debitor və kreditor borcları aşağıdakı 2.7 sayılı cədvəldə əks olunmuşdur. Cədvəldə verilmiş məlumatlar Etilen — Polietilen zavodunun illik balans hesabatlarından götürülmüşdür.

Cədvəl 2.7

Debitor və kreditor borclarının təhlili

İllər	Debitor borcları		Kreditor borcları	
	Manatla	Əvvəlki dövrdə müqayisədə faizlə	Manatla	Əvvəlki dövrdə müqayisədə faizlə
2013 1 yanvar tarixinə	1172416	“ – ”	129379111	99,8
2014	18347635	1564,9	28378863	21,9
2015	17753427	96,8	16431048	57,9
2016	305382	1,7	1353663	8,2
2017	296359	97,0	1396038	103,1

Cədvəldə verilmiş göstəricilərdən məlum olur ki, Etilen — Polietilen zavodunun debitor borcları əsasən 2013 və 2014-cü illər ərzində formalaşmışdır. Bu borclar 2014 və 2015-ci illərdə demək olar tamamilə ödənilmişdir, belə ki, debitor borclar 18,4 mln manatdan 0,3 mln manata qədər azaldılmışdır. Debitor borcların ödənilməsini isə eyni zamanda müəssisənin kredit borclarının ödənilməsi üçün maliyyə mənbəyi də hesab etmək olar.

Tədqiq edilən dövr ərzində Etilen - Polietilen zavodunun kreditör borcları ilbəil 2013-cü ilin iyanvar tarixinə olan 129,4 mln manatdan 2017-ci ilin 1 yanvar tarixinə olan 1,4mln manata qədər azaldılmışdır.

Etilen - Polietilen zavodu üzrə formalaşan debitor və kreditör borcları ikinci mərhələdə aşağıdakı əlamətlər üzrə qruplaşdırılır:

- dövlət müəssisələri üzrə olan debitor və kreditör borcları;
- qeyri dövlət müəssisələri üzrə olan debitor və kreditör borcları;
- Dövlət Neft Şirkətinin strukturuna daxil olan müəssisələr üzrə olan debitor və kreditör borcları;
- digər idarə və təşkilatlar üzrə olan debitor və kreditör borcları. Bura DSMF, Maliyyə Nazirliyi, Beynəlxalq Bank, təhtəl hesab şəxslərlə hesablaşmalar. Eləcə də əmək haqqı üzrə borclar və s. daxildir.

Ayrı-ayrı təsərrüfat subyektləri üzrə debitor və kreditör borcları müəyyənləşdirildikdən və bu borclar yuxanda göstərilən əlamətlər üzrə qruplaşdırıldıqdan sonra debitor və kreditör borcların yaranma səbəblərindən asılı olaraq konkret tədbirlər planı işlənib hazırlanır və həyata keçirilir. Belə tədbirlər şifahi və yazılı xəbərdarlıqdan başlayaraq problemin məhkəmədə həllinə qədər çox müxtəlif xarakterli ola bilər.

FƏSİL III. Bazar münasibətləri şəraitində kapitaldan effektiv istifadənin təhlili və metodiki problemləri

3.1. Dövriyyə aktivlərinin idarə edilməsi siyasəti və dövriyyə vəsaiti komponentlərinin təsnifatı

Müəssisənin aktivləri və onların strukturu həm onların istehsaldakı iştirakı nöqteyi-nəzərindən, həm də onların likvidliyi nöqteyi-nəzərindən təhlil edilir. Bilavasitə istehsal tsiklində iştirak edirlər: əsas vəsaitlər və qeyri-maddi aktivlər, ehtiyat və xərclər, pul vəsaitləri.

Müəssisənin yüksək likvidli aktivlərinə pul vəsaitləri və qısamüddətli qiymətli kağızlar; çətin realizə olunan aktivlərə - əsas fondlar və başqa dövriyyədən kənar aktivlər aiddir.

Müəssisənin aktivləri strukturunun dövriyyə vəsaitlərinin payının artırılması xeyrinə dəyişməsi aşağıdakıları sübut edə bilər:

- müəssisə vəsaitlərinin dövriyyə qabiliyyətinin sürətləndirilməsinə kömək edən aktivlərin daha mobil strukturunun formalaşması;
- cari aktivlərin bir hissəsinin müəssisə, qız firmaları və başqa debitorların əmtəə, iş və xidmətlərinin istehlakçıların kreditləşməsinə ayrılmasını, yəni dövriyyə vəsaitlərinin bu hissəsinin istehsal prosesindən immobilizə edilməsini;
- istehsal bazasının çevrilməsini; satış həcmnin azalmasını, istehsalın əhəngliyinin pozulmasını və bunun nəticəsi olaraq - xammal və materialların, hazır məhsulun, bitməmiş istehsal zədələrinin normadan artıq ehtiyatlarının meydana çıxmasını. Bu, təbii olaraq təşkilatın müvafiq xərclərinin artmasına səbəb olur və "Mənfəət və zərərlər haqqında" №2 formanın göstəricilərinin dəyişdiyini təsdiq edir;
- əsas fondların mühasibat uçotunun mövcud olan qaydası səbəbindən onların real qiymətləndirilməsinin təhrif olunmasını.

Aktivlərin strukturunda nisbətlərin dəyişməsi səbəblərinin birmənalı qiymətləndirilməsi üçün operativ hesabat məlumatları cəlb edilməklə balans aktivinin bölmələri və ayrı-ayrı maddələrinin müfəssəl təhlilini aparmaq lazımdır.

Müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin uğuru və səmərəliliyi tez-tez optimal dövriyyə aktivlərin istifadə imkan strateji qaydalar müvafiq müasir kontekstində müəyyən edilməsi maliyyə idarəetmə bacarıqları asılıdır. Bu seçimi və ya kapital idarə işi ki, siyasəti ilə inextricably bağlıdır və sahibkarlıq riskləri var. Biz dövriyyə aktivlərin idarə olunması üçün iki qarşılıqlı strategiyayı ayırd edə bilərik:

- **Dövretmə müddətini minimuma endirmək üçün strategiya.** Bu strategiya aşağı qeyri-müəyyənliyi olan bir bazar üçün yaxşıdır. Hesabatda səhmlərin və pulların məbləğini minimuma endirməklə işəgötürən kapitalın həcmi minimuma endirmək nəzərdə tutulur. Bundan əlavə, bu strategiyayı tətbiq etməklə, şirkət müştərilərdən mümkün qədər tez ödəniş almağa çalışır və bununla da alacaqların həcmi minimuma endirir. Təchizat və tədarüklərin yaxşı qurulmuş sistemi, fasiləsiz əməliyyatlar, vaxtında istehsal üçün ödəməli intizamlı alıcılar, və digər ideal şəraitdə bu strategiya şirkətin mənfəətini maksimum dərəcədə artırmağa gətirib çıxarır. Bununla birlikdə, bazarda qeyri-müəyyənlik mövcudluğu anında bu strategiyanın effektivliyi kəskin şəkildə azalır və tətbiq olunması ciddi problemlərə səbəb ola bilər;

- **Risk minimizasiya strategiyası.** Bu strategiya müalicə müddətini minimuma endirmək üçün özünün strategiyasına qarşıdır. Risklərin minimallaşdırılması strategiyası şirkətdə əhəmiyyətli səhmlərin, hesablarda pul və likvid qiymətli kağızların mövcudluğunu nəzərdə tutur. Bu strategiyayı tətbiq etməklə, şirkət mal və xidmətlərin satın alınması zamanı əhəmiyyətli təxirə salınmış ödənişlər təmin edərək alıcıları həvəsləndirir. Bu, debitor borclarının artmasına gətirib çıxarır. Praktiki olaraq heç bir təsvir edilən strategiya tam ideal şəkildə tətbiq edilmir. Xüsusi şərtlərdə, maliyyə meneceri öz fəaliyyətlərini "qızıl orta" qayda əsasında həyata keçirən bu modellərdən birinə sadıq ola bilər.

Əvvəllər qeyd etdiyimiz kimi, likvidlik və cari aktivlərin həcmindən asılılıq doğrudan doğruya mütənasibdir: borc öhdəliyi mövcud olduqda aktivlərin səviyyəsi nə qədər yüksək olsa, likvidlik indeksi daha aşağıdır. "Mənfəət və işəgötürən kapital arasındakı əlaqələr tamamilə fərqlidir. Az dəyərində istehsal fəaliyyəti düzgün

saxlanmır, beləliklə maye likvidlik itkisi, işdə dövrü arızalar və aşağı gəlir. Net əməliyyat kapitalının və onun komponentlərinin optimal səviyyəsində, mənfəət maksimum olur və ondan hər hansı bir sapma əsasən arzuolunmazdır. Xüsusilə, cari aktivlərin həcmində əsaslı olmayan bir artım müəssisə müəssisənin müvəqqəti olaraq sərbəst, aktiv olmayan cari aktivləri, eləcə də onların maliyyələşdirilməsinin həddindən artıq xərclərinə malik olmasına gətirib çıxaracaqdır,

Beləliklə, iş kapitalının idarə olunması siyasəti likvidlik itkisi və iş səmərəliliyi riskləri arasında uzlaşmanın axtarılmasını təmin etməlidir. Bu iki əhəmiyyətli vəzifənin həllinə gəlir:

1. Ödəmə qabiliyyətinin təmin edilməsi. Əməliyyat kapitalının kifayət qədər səviyyəsində malik olmayan müəssisə, ödəmə qabiliyyətinə məruz qalma riski ilə üzləşə bilər.

2. Aktivlərin məqbul həcmi, strukturunu və gəlirliliyini təmin etmək.

Müxtəlif səviyyələrdəki dövrü aktivlərin mənfəətə müxtəlif yollarla təsir göstərdiyi məlumdur. Məsələn, istehsal və maddi ehtiyatların yüksək səviyyədə olması, dövrü xərclərin müvafiq olaraq əhəmiyyətli dərəcədə artmasına səbəb olur, hazır məhsulların çoxu isə satış həcmi daha da artırır və gəlirlərin artmasına səbəb ola bilər. Nağd, alacaq və ehtiyatların səviyyəsini müəyyənləşdirməklə bağlı hər bir qərar, həm də bu növ aktivlərin optimal dəyərindən, ümumiyyətlə işləmə kapitalının optimal struktur mövqeyindən hesab edilməlidir.

Mənfəət, likvidlik itkisi riski və dövrü kapitalının vəziyyəti və onların əhatə dairəsi arasında kompromis əldə etmək yollarının axtarışı maliyyə idarəetmə nəzəriyyəsində əks etdirilən müxtəlif risk növləri ilə tanış olmaq deməkdir.

"Aktivlərin dəyişməsi nəticəsində yaranan likvidlik itkisi və ya effektivliyin azalması riski adətən sol tərəf olaraq adlanır, çünki bu aktivlər balansın sol tərəfində yerləşir. Belə bir risk, lakin öhdəliklərdəki dəyişikliklərə görə, analoji olaraq sağ tərəf olaraq adlandırılır.

Aşağıdakı hadisələri potensial olaraq sol tərəfli riski meyarlarına aşağıdakılar daxildir.

1. **Pul vasitələrinin azlığı.** Müəssisədə gözlənilməz xərclər və ehtimal olunan səmərəli kapital qoyuluşları halında mövcud fəaliyyətin həyata keçirilməsi üçün vəsait olmalıdır. Nağd pulun vaxtında çatışmaması istehsal prosesini pozma, ehtimal olunan və ya ehtimal olunan əlavə mənfəətin itirilməsi riski ilə bağlıdır.

2. **Kreditödəmə qabiliyyətliyinin olmaması.** Bu riski alıcılar təxirə salınmış ödəniş və ya kredit ilə öz məhsullarının satışı üzrə debitor meydana gətirdiyi şirkətinin nəticəsində, bir neçə gün və ya hətta ay ərzində onlara qaytarmaq bilər ki, var. Maliyyə idarəetmə baxımından debitor borcları iki qat xarakter daşıyır. Bir tərəfdən, debitor normal böyümə potensialı gəlir və artım likvidlik artım göstərir. Digər tərəfdən, şirkət dövryyə kapitalının immobilizasiya təmsil yalnız əsassız debitor borcları kimi debitor ölçüsü deyil verə bilər, və müəyyən bir limit artıq, bu likvidlik bir zərər səbəb və hətta istehsal dayandıra bilər.

3. **İstehsal ehtiyatlarının olmaması.** Müəssisə səmərəli istehsal prosesini aparmaq üçün kifayət qədər xammal və materiallara malik olmalıdır; bitmiş məhsullar bütün əməlləri yerinə yetirmək üçün kifayətdir və s. Qeyri-kafi ehtiyatlar əlavə xərclər riski və ya istehsalda dayanma riski ilə əlaqələndirilir.

4. **Dövryyə aktivlərin həddindən artıq həcmi.** Aktivlərin dəyəri birbaşa maliyyələşmə xərcləri ilə əlaqəli olduğundan, artıq aktivlərin saxlanılması gəlirləri azaldır. Artıq aktivlərin formalaşmasına müxtəlif səbəblər var: hərəkətsiz və köhnəlmiş mallar, "səhmdar sahibi olmaq" vərdişi və s. Bəzi xüsusi səbəblər də məlumdur. Məsələn, transmilli şirkətlər tez-tez bir ölkədən digərinə səmərəsiz istifadə olunan iş kapitalının köçürülməsi problemi ilə üzləşirlər ki, bu da "dondurulmuş" aktivlərin yaranmasına gətirib çıxarır.

Potensial olaraq sağ tərəfli riski olan ən əhəmiyyətli hadisələrə aşağıdakılar daxildir:

1. **Kredit borclarının yüksək səviyyəsi.** Müəssisə istehsal və təxirə salınmış ödəniş ehtiyatların əldə zaman, müəyyən ödəmə ilə kreditor borcları formalaşır. Bu şirkət kredit əhəmiyyətli məbləği və həddindən artıq inventar hərəkətsizliyi ilə, şirkət öz növbəsində gətirib çıxarır ödəmək üçün kifayət qədər, incə vəsait də yaratmaq

deyil, buna görə də, o, yaxın gələcəkdə lazım olduğundan daha çox fond alıb ki, mümkün deyil öhdəliklərin yerinə yetirilməməsi.

2. Qısamüddətli və uzunmüddətli borc vəsaitləri arasında qeyri-optimal birləşmə. Dövriyyə aktivlərin mənbələri həm qısamüddətli borc öhdəlikləri, həm də öz kapitalını əhatə edir. Uzunmüddətli mənbələr adətən daha bahalı olmasına baxmayaraq, bəzi hallarda daha az likvidlik riski və daha çox ümumi məhsuldarlıq təmin edə bilər. Müxtəlif maliyyə resurslarını birləşdirən sənət Rusiyanın əksər idarəçiləri üçün nisbətən yeni bir problemdir.

3. Uzunmüddətli borclu kapitalın yüksək payı. Sabit bir iqtisadiyyatda bu qaynaq mənbəyi nisbətən bahalıdır. vəsaitin ümumi mənbələri və bunun nisbətən yüksək nisbətdə yeni xidmət böyük xərclər tələb edir. Əlbəttə ki, şəkil müəyyən hallarda dəyişə bilər - inflyasiya, xüsusi və ya imtiyazlı kredit şərtləri və s.

Maliyyə idarəetmə nəzəriyyəsində risk səviyyəsinə təsir üçün müxtəlif variantlar hazırlanmışdır. Əsas olanları aşağıdakılardır:

1. Ödəniləcək dövriyyə hesabların minimallaşdırılması. Bu yanaşma likvidlik itkisi ehtimalı azaldır. Bununla belə, belə bir strategiya uzunmüddətli öhdəliklərin və kapitalın istismar kapitalının böyük hissəsini maliyyələşdirməsini tələb edir.

2. Ümumi maliyyələşdirmə xərclərini minimuma endirmək. Bu halda, faiz dərəcəsi, qısamüddətli borc öhdəliklərinin dövriyyə aktivlərin əhatə mənbəyi kimi imtiyazlı istifadə edilməsinə əsaslanır. Bu mənbə ən ucuzdur, lakin dövriyyə aktivlərin maliyyələşdirilməsinin əsasən uzunmüddətli mənbələrdən ibarət olduğu vəziyyətdən fərqli olaraq, u mənim səviyyəsində yüksək səviyyəli risk ilə xarakterizə olunur.

H. Şirkətin kapitallaşdırılmış dəyərinin maksimuma çatdırılması. Bu strategiya şirkətin ümumi maliyyə strategiyasında iş kapitalının idarə edilməsi prosesini əhatə edir. Onun mahiyyəti, müəssisənin dəyərinin artırılmasına kömək edən iş kapitalının idarə edilməsi sahəsində hər hansı bir qərarın müvafiq olaraq tanınmasını tələb edir.

Müəssisənin sövdələşmə aktivlərinin idarə olunması siyasətinin işlənilməsi

hazırlanması:

1. Əvvəlki dövrdə dövriyyə aktivlərin təhlili. Bu analizin məqsədi onların ümumi həcmnin və tərkibinin dinamikasının tendensiyalarını müəyyən etmək və onların istifadəsinin effektivliyini öyrənməkdir. Təhlil prosesində, ilk növbədə, likvidlik və dövriyyə göstəricilərinin geniş bir göstəricisi sistemi istifadə olunur. Təhlil dövriyyə aktivlərin həcmnin və tərkibinin dinamikasını, habelə onların effektiv göstəricilərini müəyyənləşdirən amilləri öyrənməklə başa çatdırılır.

2. Dövriyyə aktivlərin optimallaşdırılması. Bu optimallaşdırma prosesi iki mərhələdən ibarətdir.

a. Müəssisə ilk növbədə maddi aktivlərin inventarlarına köçürülmüş, debitor borclarına yönəldilmiş və pul vəsaitləri hesabında saxlanılan müəyyən aktiv növlərinin nisbətlərini hesablayır. Dövriyyə aktivlərin müəyyən növlərinin standartlaşdırılmış həcmi nəzərə alaraq, gələcək dövr üçün onlara olan tələbat müəyyənləşdirilir.

b. Dövriyyə aktivlərin strukturu şirkətin daimi ödəmə qabiliyyəti üçün likvidlik mövqeyindən optimallaşdırılır. Optimallaşmanın bu mərhələsində, ödəmə dövriyyəsinin həcmi və cədvəlini nəzərə alaraq, müəssisə hazırkı ödəniş vasitəsi şəklində dövriyyə aktivlərin aşağı salınmayan məbləğini müəyyənləşdirir.

3. Dövriyyə aktivlərin dövriyyəsinin sürətləndirilməsi. Bir müəssisəyə öz ehtiyaclarını azaltmağa imkan verir, çünki bu aktivlərin dövriyyəsi sürəti və onların həcmi arasında ters əlaqə mövcuddur.

4. Dövriyyə aktivlərin rentabelliyyənin artırılması. Dövriyyə aktivlər müəssisənin istehsal və paylama fəaliyyətlərində istifadə olunduqda mənfəət yaratmalıdır. Eyni zamanda, dövriyyə aktivlərin müəyyən növləri faiz və dividendlər (qısamüddətli maliyyə vəsaitləri) şəklində maliyyə fəaliyyətinin gedişində müəssisəyə birbaşa gəlir əldə edə bilər. Buna görə hazırlanan siyasətin ayrılmaz bir hissəsi müvəqqəti olaraq azad pul vəsaitlərinin vaxtında istifadə edilməsi və qısamüddətli maliyyə investisiyaları portfelini meydana gətirməkdir.

5. İstifadə olunan dövriyyə aktivlərin itkilərinin minimuma endirilməsi. Dövriyyə aktivlərin hər cür növləri az və ya çox zərərlər riskinə məruz qalır:

- pul vəsaitləri inflyasiya itkiləri riskinə məruz qalır;
- qısamüddətli maliyyə investisiyaları - əlverişsiz maliyyə bazarının şərtləri ilə gəlirin bir hissəsinin itirilməsi riski, eləcə də inflyasiyanın itkiləri riski;
- debitor borcları - geri qaytarılmaması və ya vaxtında qaytarılmaması riski, eləcə də inflyasiya riski;

maddi aktivlərin ehtiyatları - təbii zərərdən itkinlər və s.

Buna görə dövriyyə aktivlərin idarə edilməsi siyasəti xüsusilə inflyasiya faktları kontekstində itkilər riskini minimuma endirməkdir.

6. Dövriyyə aktivlərin müəyyən növlərinin maliyyələşdirilməsi prinsiplərinin formalaşdırılması. Aktivlərin maliyyələşdirilməsinin ümumi prinsiplərinə əsasən onlar dövriyyə aktivlərin müəyyən növləri və komponentlərinin maliyyələşdirilməsi prinsiplərini müəyyənləşdirirlər. Menecerlərin maliyyə zehniyyətindən asılı olaraq, formalaşmış prinsiplər dövriyyə aktivlərin maliyyələşdirilməsinə bir çox yanaşmaları müəyyən edir - çox mühafizəkardan son dərəcə aqressivdir.

7. Dövriyyə aktivlərin maliyyələşdirilməsi mənbələrinin optimal strukturunun formalaşdırılması. Əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş maliyyələşdirmə prinsiplərinə əsasən, dövriyyə aktivlərin idarə olunması siyasətinin hazırlanması prosesində, müəyyən kapital növlərinin cəlb edilməsinin dəyərinin qiymətləndirilməsini nəzərə alaraq, onların artımının maliyyələşdirilməsi üçün xüsusi mənbələrin strukturunun seçilməsinə dair yanaşmalar formalaşır.

Müəyyən dövriyyə aktivlərin istifadəsinin məqsədləri və xarakteri əhəmiyyətli dərəcədə fərqlidir. Buna görə, istifadənin böyük həcmdə müəssisələrində olan müəssisələrdə fərdi dövriyyə aktivlərin idarə edilməsi üçün müstəqil siyasət inkişaf etdirilir.

3.2. Kredit ödəmə qabiliyyətinin təhlili

Kredit qabiliyyəti anlayışı borcluya kreditor tərəfindən verilən dəyərin qaytarılması ilə xarakterizə olunan kreditin mahiyyətindən irəli gəlir. Ölkə ədəbiyyatında uzun müddət “kredit qabiliyyəti” termini az nəzərdən keçirilmişdi və yalnız 1986-1991-ci illərdə fəal elmi müzakirələr sferasında faktiki olaraq meydana çıxmışdı. Bu onunla bağlı idi ki, ötən əsrin 20-ci illərinin başlanğıcından təcrübi olaraq ölkə iqtisadiyyatının bazar münasibətlərinə keçən dövrünə qədər kredit mexanizmi müəssisənin kredit qabiliyyətinə deyil, kredit tutumluğuna yönəldilmişdi. Buna baxmayaraq ölkəmizdə kredit qabiliyyəti problemi XX əsrin birinci üç on illiyində iqtisadi ədəbiyyatda geniş işıqlandırılmışdır. Ancaq kredit qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi metodikasına əsaslanan nəzəri sistem bir sıra səbəblərdən hələ də formalaşmamışdır. Buna baxmayaraq keçən əsrin 20-ci illərinin müəlliflərinin və müasir iqtisadçıların tədqiqatlarında bir sıra ümumi istiqamətlər üzə çıxmışdır, onlar, xüsusilə kredit qabiliyyətinin qiymətləndirilməsinin əsas metodu olaraq müəssisə balansının likvidliyinin təhlilinin qəbul edilməsindən ibarətdir.

Müəssisənin ödəmə qabiliyyəti ilə kredit qabiliyyəti anlayışlarının fərqi ondan ibarətdir ki, ödəmə qabiliyyəti dedikdə müəssisənin borclarını vaxtında və tamamilə qaytarması qabiliyyətini ifadə edən onun kredit münasibətlərinin subyekt qismində xarakteristikası başa düşülür. Bu anlayış müəssisənin istər kreditin bank forması halında, istərsə də kommersiya kreditləşməsi həyata keçirilərkən qiymətləndirilməsi zamanı tətbiq oluna bilər. Kredit qabiliyyətliliyi anlayışı təbii olaraq kreditin mahiyyətindən irəli gəlir ki, onun da əsas xüsusiyyətlərindən biri kreditor tərəfindən borc alana müddətli və faizlə verilən dəyərin qaytarılmasıdır.

Ödəmə qabiliyyətliliyi və kredit qabiliyyətliliyi eyni əmələ gəlmə təbiətinə malikdir. Bununla yanaşı, fikrimcə, birinci anlayış əhəmiyyətinə görə sonuncu anlayışdan daha genişdir. Daha doğrusu müəssisənin ödəmə qabiliyyəti onun kredit qabiliyyətliliyini özündə birləşdirir. Əgər müəssisə bütövlükdə öhdəliklər üzrə ödəyirsə, onda bu, onun tərəfindən kredit resurslarının qaytarılmasını da nəzərdə tutur.

Kredit qabiliyyəti anlayışının məzmunu üzrə bir sıra müəlliflərin baxışlarını ətraflı nəzərdən keçirək. E.V. Neqaşev müəssisənin kredit qabiliyyəti dedikdə müəssisənin verilən kredit, borc, ssudanın və s. vaxtında və tamamilə qaytarılması qabiliyyətini ifadə edən kredit münasibətləri qismində həmin müəssisənin xarakteristikasını başa düşür. Müəllif həm də qeyd edir ki, bu anlayış müəssisənin qiymətləndirilməsi üçün istər bank krediti, istərsə də kommersiya kreditləşdirilməsi zamanı istifadə oluna bilər [26, s. 116].

A.D. Şeremet və R.S. Sayfulin kredit qabiliyyətini sahibkarlıq fəaliyyəti subyektinin özünün bütün öhdəlikləri üzrə vaxtında və tamamilə hesablaşmaq qabiliyyəti kimi izah edirlər.

A.S. Bolşakov kredit qabiliyyətini kredit almaq və vaxtında qaytarmaq üçün müəssisədə ilkin şərtlərin mövcudluğu kimi müəyyən edir. Müəllif “kredit” dedikdə o cümlədən kommersiya kreditləşməsi başa düşür.

V.V. Boçarov kredit qabiliyyətinin iki tərifini verir. Birinci tərifə əsasən “müəssisədə kredit almaq üçün ilkin şərtlər və götürülmüş krediti öz maliyyə resursları hesabına hesablanan faizləri ödəməklə kreditora vaxtında qaytarmaq qabiliyyəti olduqda o kredit qabiliyyətli hesab edilir”. Başqa sözlə əgər müəssisə Öz kreditlərini yalnız yeni borclar cəlb etmək yolu ilə Ödəyə bilirsə, o kredit qabiliyyətli kimi qəbul edilə bilməz, çünki öz maliyyələşdirmə siyasətini “maliyyə piramidası” prinsipi üzrə quran müəssisə uzun müddət fəaliyyət göstərə bilməz [14, s. 113].

Z.V. Kalaşnikova kredit qabiliyyətinə müəssisənin banklarla qiymətləndirilməsi nöqteyi-nəzərdən baxmağa yanaşır və göstərir ki, müəssisənin kredit qabiliyyətinin xarakteristikası zamanı aktivlərin dövrüyyə qabiliyyətinə, öz vəsaitləri ilə ödənen aktivlərin payı və ödəmə qabiliyyətinin səviyyəsinə diqqət yetirmək lazımdır [16, s. 69]. Kredit qabiliyyətinin oxşar izahı (müəssisənin bankla qiymətləndirilməsi mövqeyindən) N.S. Konstantinovna tərəfindən tədqiq edilir. A. Njilkina kredit qabiliyyətini “kimin müəssisəyə inandığım və etibar etdiyini, ona

istifadə üçün pul vəsaitini verən hər kəs ilə müəssisənin bütün öz öhdəliklərinə görə hesablaşmaq” qabiliyyəti kimi nəzərdən keçirir [14, s. 55].

Dünya və yerli bankçılıq təcrübəsi müştərinin kredit qabiliyyətinin meyarlarını ayırmağa imkan verdi:

- müştərinin xarakteri,
- borc öhdəliyi (maliyyə imkanları) üçün cari fəaliyyət dövründə pul qazanma bacarığı,
- kapital,
- kredit təmin edilməsi,
- kredit əməliyyatının həyata keçirildiyi şərtlər, nəzarət (borcalanın fəaliyyətinin qanunvericilik bazası, kredit xarakterinin bank standartlarına və nəzarət orqanlarına uyğunluğuna).

Müəssisənin kapitalı müəssisənin ödəmə qabiliyyətinin kritik meyarından daha azdır. Onun qiymətləndirməsinin aşağıdakı iki aspekti vacibdir.

- 1) Mərkəzi Bankın tələblərinə əsasən qanunvericilik fondunun (səhmdar kapitalının) minimum səviyyəsinə və maliyyə itkisi nisbətlərinə əsasən təhlil ediləcək ifadə əməliyyat kreditinə kapital investisiyalar
- 2) dərəcə bank və borcalan arasında risk paylanması edir. Kapital qoyuluşu nə qədər böyük olsa, borcalanın kredit riskinin amillərini diqqətlə izləyən marağı.

Azərbaycanda və xarici ölkələrdə bankların kredit qabiliyyətini müəyyən etmək üçün, müəssisə-borcalanın maliyyə vəziyyətini tam olaraq qiymətləndirməyə imkan verən müxtəlif üsullar hazırlanmış, kredit vermək üçün qərar qəbul etmək üçün müəyyən nəticələr verilmişdir.

3.3. Maliyyə sabitliyi ehtiyatlarının artırılmasının və onun təmin edilməsinin təkmilləşdirilməsi problemləri

Hal-hazırda iqtisadi cəhətdən davamlılıq müəssisənin sağ qalması və bazarda onun sabit mövqeyinin əsasını təşkil edir. Bu konsepsiya istehsal ehtiyatlarının və idarəetmə proseslərinin istifadəsinin səmərəliliyinin artırılması yolu ilə müəssisənin

gəlirli sənaye və kommersiya fəaliyyətini təmin edən bir dövlət kimi təsvir edilə bilər.

Müəssisənin iqtisadi davamlılığını artırmaq üçün ehtiyatları vaxtında müəyyənləşdirmək və istifadə etmək lazımdır.

Sənaye müəssisənin iqtisadi sabitliyin artırılması ehtiyatları istifadə yaxşılaşdırılması üçün istifadəsiz imkanları, müəssisənin iqtisadi qabiliyyətini müəyyən daxili amillər onun təmin etmək üçün nəzərə ekoloji faktorlar dəyişikliklər alaraq, bazarda fəaliyyət, nəticədə, sərfəli artım məhsullarının satış artırılması və s.

Artan iqtisadi sabitliyin ehtiyatları, ilk növbədə, müəssisənin istehsal fəaliyyətinin səmərəliliyinin artmasına səbəb olan ehtiyatları əhatə edir. Bu ehtiyatlar daxildir: fondların və əməyin istifadəsini yaxşılaşdırmaq ehtiyatları, istehsal müddətini azaltmaq üçün ehtiyatlar, əməyin istifadəsini yaxşılaşdırmaq üçün ehtiyatlar və məhsulun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün ehtiyatlar.

Ehtiyatları daha tutum istifadə imkanı anlamaq üçün alətlər istifadə yaxşılaşdırılması çərçivəsində təmir olunacaq avadanlıq və texniki parametrlərinin maksimum istifadə yaşayış dəfə azaldılması, avadanlıqların shift əməliyyat artırmaq.

İstehsal müddətinin azaldılması ehtiyatları məhsulun hazırlanması üçün hazırlıq müddəti və yeni məhsul növlərinin inkişafı üçün istifadə olunmamış imkanlar daxildir; iş yerlərində əmək obyektlərinin qoyulması ilə əlaqəli interkomial fasilələr zamanı azalma ilə istehsal olunan məhsulların istehsal dövrünün müddətinin azaldılması; istehsal ehtiyatları və ehtiyatların azaldılması.

Məhsulların keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün ehtiyatlar gələcəkdə istehsal olunan məhsulların texniki və iqtisadi xüsusiyyətlərini yaxşılaşdırma, ümumi istehsalda yüksək keyfiyyətli məhsulların payının artırılması, istehsal olunmuş məhsullarda istehsal səhvlərinin azalması və s.

İstehsal strukturunun təkmilləşdirilməsi, yeni əməliyyat planlaşdırma sistemlərinin işlənilib hazırlanması və tətbiqi müəssisənin istehsal səviyyəsinin davamlılığını artırmaq üçün ehtiyatların tətbiq edilməsinin əsas yoludur.

Bir sənaye müəssisəsinin iqtisadi sabitliyini artırmaq ehtiyatları müəssisədə tətbiq edilən maşın və texnologiyaların təkmilləşdirilməsi dərəcəsi ilə müəyyən edilən texniki

səviyyənin istifadə edilməmiş potensialına da aiddir.

Texnoloji ehtiyatlar məhsulların keyfiyyətini qoruyub saxlayır və istehsalın texnoloji hazırlıq prosesində mütərəqqi həllərin tətbiqi əsasında istehsal və əməliyyatların iqtisadiyyatını artırır. Təşkilati və texniki ehtiyatlar istehsalatın hazırlanmasını təşviq etməklə yeni məhsulların keyfiyyətinin və rentabelliyyənin yaxşılaşdırılması ilə bağlıdır.

İstehsalın texniki səviyyəsinin davamlılığının artırılması yeni texnologiya, qabaqcıl texnologiya və bu müəssisə üçün ən təsirli olan elmi və texnoloji nailiyyətlərin əldə olunmasını sürətləndirməklə əldə edilə bilər. Bu ehtiyatlar istehsalın texniki inkişafı üçün əsasdır: texniki yenidən qurma, müəssisənin yenidən qurulması, sabit istehsal mallarının yenilənməsi.

Müəssisənin iqtisadi sabitliyin əsas komponentlərindən biri olan bir deməkdir, maliyyə sabitdir maliyyə resurslarının dövlət və qabiliyyəti və kredit şərtləri riskinin məqbul səviyyədə saxlanılması isə gəlir və kapital artımı əsasında müəssisənin inkişafını təmin onların bölüşdürülməsi və istifadə.

Məsələn, öz mənbələri təmin material dövriyyə vasitələrinin yığılması öz mənbələrinin dərəcəsi artırmaq üçün ehtiyatları axtarmaq lazımdır maliyyə müəssisənin sabitliyin yaxşılaşdırılması üçün. Bundan əlavə, maliyyə resurslarının optimal nisbəti olan şirkət, pulsuz pul manevr, istehsal və satış davamlılığını, eləcə də genişləndirilməsi və təmir xərcləri təmin etmək üçün onların səmərəli istifadə edə bilərsiniz olmalıdır.

Müəssisənin iqtisadi davamlılığını yaxşılaşdırmaq üçün ehtiyatların arasında rational personal siyasətinin həyata keçirilməsi ilə təmin edilmiş kadrların dayanıqlılığının yaxşılaşdırılması ehtiyatlarına əsaslanıla bilər. Müəssisədə kadr siyasətinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardır: əməyin ehtiyacını miqdarda və keyfiyyətdə müəyyən etmək; cəlb edilməsi və əlavə olunma forması, kadrların istifadəsinin yaxşılaşdırılması üçün tədbirlərin hazırlanması (məsələn, işçilərin bacarıqlarının yüksəldilməsi).

Nəticədə, sabitlik ehtiyatları işçilərin müxtəlif sahələrində müəssisənin fəaliyyəti

ilə bağlı məlumatların yenilənməsində, kadrların sabitliyini yaxşılaşdırmaqdadır.

Əmək resurslarının istifadəsinin yaxşılaşdırılması üçün ehtiyatlar əmək qabiliyyətinin itirilməsini azaltmaq və müəssisədə çalışanların daha səmərəli istifadəsi ilə onların əmək qabiliyyətlərini və ən yaxşı təcrübələrini nəzərə alaraq əmək məhsuldarlığının artım imkanlarını müəyyən edir. Əmək məhsuldarlığının ehtiyatları altında artım əməyin qənaət edilməməsi imkanları ilə başa düşülür, bunun həyata keçirilməsi digər dəyişməz şərtlər altında bir və ya digər amil sayəsində istehsal vahidi üzrə minimum əmək haqqının əldə olunmasını təmin edir.

Müəssisənin yekun maliyyə nəticələrinə təsir edən ehtiyatlar: artan mənfəət, maliyyə vəziyyətinin möhkəmləndirilməsi, artan rentabellik səviyyəsi də iqtisadi sabitliyini artırmaq üçün ehtiyatların bir hissəsidir. Bunlara məhsulların ümumi satış həcmnin artırılması, məhsulların strukturu və çeşidini yaxşılaşdırma, məhsulların keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, malın dəyəri ilə və ya xərcləmənin istehsal xərclərini azaltmaq ehtiyatları daxildir.

Məsələn, müasir şəraitdə ehtiyatları həcmi artırmaq ehtiyatları, onların artırılması ilə istehsal inextricably bağlıdır həyata keçirilməsi. Bunlar: satılmamış bitmiş qalıqlar azaldılması məhsullarının sövq malların debitor deyil hesablarında azalma yerləşən dəfə alıcılar üzrə ödənilmiş və sövq malların qalıqları, ödəniş imtina etməsi ilə əlaqədar alıcıların nəzarətə.

Bundan əlavə, iqtisadi davamlılığın yaxşılaşdırılması ehtiyatları yalnız daxili istehsal ehtiyatları deyil, həm də istehsalla bağlı olmayan və ətraf mühit şəraitində dəyişikliklərə uyğunlaşmağa səbəb olan ehtiyatları ehtiva edir. Belə ehtiyatlar bazarda məhsulun təşviq edilməsi, vergi planlaşdırılması və vergi stimullarının istifadəsi, ehtiyacların və istənilən məhsul çeşidinin müəyyən edilməsi üçün marketing tədqiqatlarını və s. Daxildir. Məsələn, müəssisədə vergi planlaşdırmalarına xüsusi diqqət yetirilməlidir, bu da vergi ödəmələrini optimallaşdırmaq üçün tədbirlərdən ibarətdir.

Beləliklə, səmərəli vasitələrin və idarəetmə metodlarından istifadəyə əsaslanan ehtiyatların sistemli, vaxtında və iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış

müəyyənləşdirilməsi və bacarıqlı istifadəsi müəssisənin istehsal və iqtisadi fəaliyyətindən maksimum effekt əldə etməyə və gələcəkdə davamlı fəaliyyətini təmin etməyə imkan verir.

Müəssisələrin ödəmə fəaliyyətinin artırılması üçün maliyyə sağlamlaşdırılması tədbirləri: Ödəməmələrin böhranı yalnız Azərbaycana aid deyil, keçmiş Sovet İttifaqı respublikalarının xarakterik xüsusiyyətidir. Pulköçürmə xarici mənbəyinin yəni-MDB ölkələrinin borclarına aradan götürülməsi üçün bu onların ərazisində borcların mülkiyyətə dəyişdirilməsi tətbiq oluna bilər. Mövcud problemin həllində müsbət sonluğu kompleks yanaşma ilə əldə etmək olar. Yalnız yığılmış borcların bağlanması üçün, həmçinin onun olmaması üçün ödəniş sisteminin təkmilləşdirilməsinin yetərinə başqa tədbirləri vardır. Belə tədbirlər siyahısında elektron ödəniş sistemini, akkreditiv ödənişi və s. yayılmasını göstərmək olar. Hesablamalarımıza görə 1999-2010-cu illərdə Azərbaycanda valyutanın 1,1% artması yalnız bank ssudaları, hesablaşmalar üçün borcların 0,22% azalmasına səbəbdir.

Ödəməmə probleminin həlli yolları:

Ödəmə probleminin həlli yolları praktiki olaraq dövlət tənzimlənməsinin bir çox sahələrində əsas və böyük həcmli tədbirləri özündə cəmləşdirir. Həmçinin, vaxtı keçmiş, yığılmış borcların yükü bu tədbirlərin əksəriyyətinin praktiki olaraq yerinə yetirilməz edir. Bununla əlaqədar mövcud olan borcların silinməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bunun üç qrupunu sadalayaq:

- yığılmış büdcə borcları büdcənin əmək haqları üzrə borclarıdır,
- yerinə yetirilmiş dövlət sifarişinin verilməməsidir, başqa təşkilatlara, müəssisələrə olan borclardır;
- müəssisələrin kreditor və həmçinin debitor borcları vaxt keçdikcə yığılmış borclara cərimə, penyalar əlavə olunurlar, bu vəziyyətdə, yeni büdcəyə və büdcədən kənar fondlara borcun payının artmasında aktualdır. Bu borcların öz-özünə artmasının əsas amilidir,
- ödəniş sistemi. Hazırki günə hesablaşma mexanizmləri iqtisadiyyatda təsərrüfatın yaxşı fəaliyyət göstərməsindən çox böhrana uyğunlaşmışlar.

Qrupların sıx qarşılıqlı əlaqəsi zamanı aydın görünür, ödəməmələrin özbaşına artması probleminin həlli, bu qruplardan birinin üzərinə yönəldilə bilməz. Buna görə bütöv formalı tədbirlər kompleksi lazımdır. Pul ödəməmələrinin aradan götürülməsində başlıca məsələ yığılmış borcların aradan qaldırılmasıdır. Müəssisələrin bütün borcu, penya, cərimələri də daxil olunaraq ona şərait yaradır ki, rentabelli müəssisələrin çoxu hal hazırkı zamanda müflisləşmə həddinə gəlib çıxır. Təbii ki, istehsalın çoxalmasını və müəssisənin rentabelliliyinin artırılmasını lazımi qədər stimullaşdırmır qeyd edək ki, nəticələrin aradan götürüldüyü halda da çox zaman ödəniş böhranının səbəblərinin aradan qaldırmaq mümkün olmur. Bir çox hallarda büdcədən vaxtında ödənilməyən sifarişlər borcları artırır. müəssisələrarası borcların ləğvi istehsalçıların investisiya cəlbəediciliyinə təhrif edilmiş maliyyəyə aid göstəricilər vasitəsilə təsir edir. maaşlar üzrə işçi heyətinə, büdcədən maliyyələşmiş olan işçilərə borclar ödəmə qabiliyyətli tələbləri azaldır və i.a.

Büdcə borcunun qaytarılması ödəniş böhranının yumşaldılmasının vacib yollarından biridir. Bu Borcun verilməsinə yönəldilmiş yeganə addım borcların təftişi olmalıdır. Həmçinin nəinki büdcəyə borcların, hətta onların verilməsi ilə bağlı xərclərin də təftişi vacibdir. Burada əsas görünən, 1-cisi, bütün müəssisə, təşkilatlara olan büdcə ödəməmələri barədə tam təsəvvürdür, 2-ci isə, büdcəyə, büdcədənkenar fondlara qalıq borcların sayıdır. Digər əsas təsir aşağıda göstərilmiş itirilmiş həlqələrin bərpaşdır:

Ödənilməmiş dövlət sifarişi məhsulların, işlərin, xidmətlərin tədarükü, tədarükçülərə borc, büdcəyə ödənilməmiş vergilər. Büdcə və müəssisələrin yığılmış borclarının əvəzləşmə cədvəllərinin istifadəsi zamanı mərkəzləşdirilmiş mexanizmin formalaşması lazımdır. İndiyə kimi yığılmış ödəməmələri hər hansı bir yolla aradan qaldırılmamışdır. Müəssisələrin ödənilməmiş borcunun ləğvi mərhələlərlə həyata keçirilir. Birinci, qarşılıqlı borcların saldasunu özündə saxlayan, istehsal sferasında ödəməmələrin yoxlanmasıdır. Bu işin həllində, aparıcı alət olaraq müəssisələrin borclarının lokal uçotu verilə bilər, yəni debitor-kreditor borcu olan ayrı-ayn müəssisələr arasında növbənin qurulması, həmçinin, bu növbədə əsas

əlaqələndirici dairə kimi büdcəyə vergi ödənişləri iştirak edər. Digər islahat borc öhdəliklərinin yenidən strukturlaşdırılması olmalıdır., büdcə qabağında müəssisələrin borcları, onların strukturunun prioritetlərində tutduğu mövqe asılı olaraq üç-beş-on il zamanında yenidən strukturlaşdırıla bilər. Penyalı - Cərimə üzrə borclar onların ödənilməsi həqiqi olmadığından ümumiyyətlə şilinə bilər. Yenidən strukturlaşdırma real sektordan bütün yığılmış borcu aradan götürməyəcək, amma bu tədbir iqtisadiyyatda indiki hesablaşmaların normallaşmasına real şans vermək iqtidarındadır. Yığılmış borcların aradan götürülməsində əlavə həvəsləndirici kimi müəssisələrin yığılmış borclarının ödənilməsi mərhələsində kreditörün iştirakı vacibdir. Müəssisələrin yığılmış borcu tədavi bacarığını əldə edir. Amma bu tədbirin yerinə yetirilməsinə çox ehtiyatla yanaşmaq lazımdır. Yığılmış borcların müəssisənin səhmlərinə göndərilməsi növbəti olaraq kifayət qədər geniş əhatədə mülkiyyətin bölünməsinə səbəb olur. Bunun üçün ödəməmələrin bu formada həllini qarşılıqlı borcun ödənilməsindən sonra digər hallarda istifadə olunmalıdır. Borcların borc götürən müəssisənin səhmlərinə dönüşməsi ilə yanaşı, götürülmüş borcun tədavi bacarığı, borcların rəsmiləşdirilməsi yolu ilə mümkündür. Bu da mülkiyyətin təkrar bölüşdürülməsinə, qapalı səhmdar cəmiyyəti də olmayan müəssisələrin borclarının tədavi bacarığına imkan verəcək.

NƏTİCƏ

Müəssisənin maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyəti onun maliyyə vəziyyətinin ən əhəmiyyətli xarakteristikalarından biridir. Bu əhəmiyyət həm onunla şərtləşmişdir ki, maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyəti- müəssisənin maliyyə vəziyyəti onun kontragentlərinin qiymətləndirdiyi əsas meyarlardan biridir, həm də onunla şərtləşmişdir ki, müəssisənin öz təsərrüfat fəaliyyətinin davam etdirməsi və öz taktiki və strateji məqsədlərinə nail olması imkanı ödəmə qabiliyyətinin vəziyyətindən bilavasitə asılıdır. Ödəmə qabiliyyətinin əlverişsiz vəziyyəti müəssisənin digər iqtisadi subyektlərlə qarşılıqlı əlaqələrinin xarakterinə mənfi təsir göstərir və müəssisənin gələcək fəaliyyətini təhlükə altına qoya bilər.

Maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyətinin vəziyyəti, onun dəyişiklikləri və bu dəyişikliklərin səbəblərinin qiymətləndirilməsi ənənəvi olaraq müəssisənin maliyyə vəziyyətinin əhəmiyyətli bölməsidir. Bu nəzərə alınaraq istər həmin vəziyyətin təhlili nöqteyi-nəzərindən, istərsə də müəssisədə maliyyə menecmentinin tərkib hissəsi kimi ödəmə qabiliyyətinin idarə edilməsi nöqteyi-nəzərindən hər bir müəssisənin daxili maliyyə bölmələrinin diqqəti ödəmə qabiliyyətinin vəziyyətinə həmişə cəlb edilmişdir, bu isə ödəmə qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi sistemində müəssisədə maliyyə menecmentinin aləti kimi baxılmasını zəruri edir.

- Dissertasiya işindəki göstəricilər əsasən retrospektiv təhlil aparmaq üçün nəzərdə tutulmuşdur. Onların əksəriyyətindən mühasibat hesabatının standart formalarının hesablanması üçün əsas kimi istifadə edildiyi halda, daxili təhlil zamanı təhlil subyektinə özünü yalnız bu cür standart formaların məlumatları ilə məhdudlaşdırmağa ehtiyac yoxdur.

- Bir çox maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyəti göstəricilərinin ümumqəbul olunmuş normativ qiymətləri Azərbaycan şəraiti təcrübəsində az tətbiq edilən göstəricilərdir.

- Dissertasiya araşdırması gedişində maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi sisteminin formalaşmasına dair metodiki yanaşmalar və bu sistemin komponentlərinin işlənməsi üzrə tövsiyələr bəzi sahələrin müəssisələri üçün

də istifadə edilə bilər. Bundan başqa əldə edilən nəticələr həm ayrıca götürülmüş müəssisədə ödəmə qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi sisteminin formalaşması zamanı, həm də şirkətlər qrupunda bu sistemin formalaşması zamanı tətbiq edilə bilər.

- Müəssisənin maliyyə dayanıqlığının qiymətləndirilməsi, maliyyə vəziyyətinin ən mühüm xarakteristikalarından biri olaraq dərinləşdirilmiş metodika üzrə müəssisənin maliyyə dayanıqlığı şəraitinin riyazi təsvirindən çıxış edərək aparılır.

- Maliyyə təhlilinin nəzəriyyə və təcrübəsindəki müasir meyillər maliyyə əmsalları sisteminin şəkildəyişməsi, bu sistemin maliyyə menecmenti sahəsində adekvat idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi üçün əlverişli olan formaya gətirilməsi problemi ilə bağlıdır. Bunun üçün mövcud maliyyə əmsallarından az sayda əl əmsalları seçmək lazımdır ki, onlar müəssisənin maliyyə vəziyyətini tam və hərtərəfli xarakterizə edə bilsinlər.

- Müəssisənin maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi üçün göstəricilər dəsti müəyyən edilərkən maliyyə göstəricilərindən başqa qeyri-maliyyə göstəricilərindən də istifadə etmək təklif olunur. Maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyətinin üç kateqoriyadan olan göstərici ilə qiymətləndirilməsi əsaslandırılmışdır.

- Mütləq və nisbi göstəricilərin hesablanmasından başqa ödəmə qabiliyyəti göstəricilərinin amillər üzrə təhlilinə əsaslanmış yanaşmalar mövcuddur.

- Müsbət və mənfi pul axınının formalaşmasının bərabərliyi və sinxronluğu dərəcəsini qiymətləndirmək üçün orta kvadratik kənarlaşma, variasiya əmsalı və korrelyasiya əmsalı kimi göstəricilər verilmişdir.

- Maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi sisteminin fəaliyyətini tənzimləyən prosedurlar giriş informasiyasının kimdən, kimə, necə, hansı şəkildə və hansı müddətə daxil olmasını və çıxış informasiyasının ötürülməsini müəyyən etməlidir; bu informasiya kim tərəfindən, necə və hansı müddətə emal və təhlil olunur;

- Ödəmə qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi üçün hansı göstəricilərdən istifadə

edilir. Bundan başqa bu prosedurlar ödəmə qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi sisteminin verdiyi informasiya əsasında hansı hərəkətlərin və onların kim tərəfindən edilə bildiyini, eyni zamanda ödəmə qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi sisteminin hər bir komponentinin dəyişməsi qaydası və mexanizmini müəyyən etməlidir.

- Maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi sistemi qarşısında qoyulan məqsəd və vəzifələrə nail olmağın zəruri şərtlərindən biri bu sistem çərçivəsində informasiyanın toplanması, emalı və ötürülməsi proseslərinin düzgün təşkili, eyni zamanda bu proseslərin müvafiq tənzimləyici prosedurlardan necə keçməli olmalarının tənzimlənməsidir.

- Mühasibat balansının məlumatlarından istifadə etməklə təhlilin əmsal üsulu ödəmə qabiliyyətinin təhlilinin ən geniş yayılmış üsuludur. Konkret sənaye müəssisəsində ödəmə qabiliyyətini xarakterizə edən göstərici və əmsalların hesablanması onun fəaliyyətini qiymətləndirməyə imkan verir.

- Müsbət, mənfi və xalis pul axınlarının formalaşması amillərinin öyrənilməsi üçün birbaşa və dolaylı metodlardan istifadə etmək tövsiyə edilir.

- Pul vəsaitlərinin hərəkəti və pul resurslarının daxil və xaric olması üzrə büdcənin icrası müəssisəyə cari ödəmə qabiliyyətinə nəzarət etməyə və onun sabitləşdirilməsi üzrə operativ düzəldici tədbirlər görməyə imkan verir.

- Maliyyə dayanıqlığı göstəricilərinin müxtəlifliyini, onların böhranlı qiymətlərinin səviyyəsinin fərqli olmasını və bununla əlaqədar müəssisənin rəqabət qabiliyyətinin qiymətləndirilməsindəki mürəkkəbliyi və onun müflisləşməsi riskini nəzərə alaraq bir çox xarici və yerli iqtisadçılar skoring təhlil əsasında maliyyə dayanıqlığının inteqral qiymətləndirilməsindən istifadəni tövsiyə edirlər.

- Xarici ölkələrdə müəssisənin müflisləşmə riskini və kredit qabiliyyətliyini qiymətləndirmək üçün məşhur qərb iqtisadçıları olan Altman, Lis, Taffler, Tişou və başqaları tərəfindən çoxölçülü diskriminasıya təhlilinin köməyi ilə işlənmiş amillər üzrə modellərdən geniş istifadə edilir.

- Dövlət borcu olduqda cari likvidliyin qiymətləndirilməsinin metodikasından istifadə etmək olar. Hesablamaların sadəliyi, xarici hesabat bazasında onların

həyata keçirilməsinin mümkünlüyü və əldə edilən nəticələrin əyaniliyi göstərilən metodikanın əsas üstünlüyüdür.

- Maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyəti müəssisənin maliyyə vəziyyətinin aspektlərindən birini xarakterizə edən göstərici olduğu üçün əsas göstəricilər kateqoriyası məhz maliyyə göstəriciləri hesab olunmalıdır və müəssisənin ödəmə qabiliyyətinin təhlili metodikası tətbiq sferasından asıb olaraq fərqləndirilməlidir.

- Hazırkı Azərbaycan şəraitində müəssisənin dövriyyə vəsaitlərinin dövriyyəsinin sayı və sürətinə onun fəaliyyətindən asılı olmayan müştərilərin ödəmə qabiliyyəti, bank xidmətinin keyfiyyəti, əmtəələr (işlər, xidmətlər) üzrə hesablaşmalar sistemi, inflyasiya və s. kimi amillər təsir göstərə bilər. Bununla əlaqədar olaraq debitor və kreditor borcunun təhlilinə böyük diqqət yetirilməlidir. Müəssisələrin büdcə ilə qarşılıqlı münasibətlərinin qaydaya salınması da onların ödəmə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsinin əsası olacaqdır.

- Qarşılıqlı borcu olan müəssisələrin inkişafını bildirən xüsusi formalı dövlət proqramı yaradılmalı, pul-kreditinin məqsədi, istiqamətləri ilə əlaqələnməlidir. Maliyyə resurslarının bu sektorda iqtisadi dövriliyini təmin etməlidir.

- Kreditlər üzrə faiz dərəcəsinin aşağı salınması istiqamətində kompleks tədbirlər həyata keçirilməlidir. Bunun üçün inflyasiya və real sektorda rentabellik normasını nəzərə alaraq bankların kredit aktivlərinin artırılmasını təmin etmək məqsədilə mərkəzləşdirilmiş kredit resurslarına görə faiz dərəcəsini və ehtiyat normasına ayırmaların məbləği azaldılmalıdır.

- «Respublikada maliyyə sisteminin tənzimlənməsi və maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi ilə əlaqədar görülmə dövlət tədbirləri hesabına sənaye müəssisələrinin ödəməqabiliyyətlilik göstəriciləri xeyli yaxşı aşmışdır. Son dövrlər ərzində aparılan iqtisadi islahatlar, vergi və pul-kredit sisteminin, gömrük siyasətinin təkmilləşdirilməsi sənaye müəssisələrinin fəaliyyətinin hüquqi bazasının möhkəmləndirilməsinə imkan vermişdir. İzik in qeyd etmək lazımdır ki, göstərilən istiqamətlərdə görülməçək işlər çoxdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının vergi Məcəlləsi. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı. 2003,244 s.
2. "Mühasibat uçotu" haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu,02 sentyabr 2004-cü il. Dərslik. Bakı-. Kooperasiya nəşriyyatı, 2009, 336 s.
3. Azərbaycan Respublikasının vergi Məcəlləsi. Bakı 2000.
4. "Azərbaycanın Milli audit standartları" Azərbaycan Respublikasının Auditorlar Palatası Şurasının qərarı ilə təsdiq edilmişdir. Bakı 2004.
5. Səbzəliyev S.M. Mühasibat (maliyyə) hesabatı. Bakı: "Az.D.İ.U"nun nəşriyyatı 2003.170 s.
6. Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2016.
7. H.A. Cəfərli "İqtisadi təhlil" dərslik "Elm və təhsil" Bakı-2009.
8. Əhmədzadə M.İ., “ Maliyyə hüququ”, Bakı: Qanun, 2003, 80 s.
9. Kazımov R.N "Müəssisənin maliyyə sabitliyinin təhlili. Metodiki göstəriş Bakı AZ.DIU 2005
- 10.Bağırov D.,Həsənli M. “Maliyyə”; II buraxılış. Dərslik. “İqtisad Universiteti”Nəşriyyatı, Bakı 2011.424 s.
- 11.Əliyev R.B. İqtisadi təhlilin nəzəriyyəsi: Dərslik. Bakı: Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəşriyyatı, 2007.436 s.
- 12.İsgəndərov R.Ə. Müəssisənin maliyyəsi. Dərslik. Bakı: AzTU-nun nəşri, 2012, 458 s.
- 13.Namazəliyev H.İ. Sənaye müəssisələri təsərrüfat fəaliyyətinin iqtisadi təhlili. Bakı: Maarif, 1995. s.345
- 14.Qasımov S.M. Neft və qazçıxarma sənayesində idarəetmə uçotu və təhlil problemləri. Bakı: Adiloğlu nəşriyyatı. 2008
- 15.Quliyev T.Ə. Menecmentin (idarəetmənin) əsasları. Bakı: Nağıl evi, 2001, 518 s.
- 16.Quliyev V., Fətullayev R., Kərimov A.. Beynəlxalq uçot və hesabatə giriş (GAAP və IFRS əsasında). Bakı, 2011.
- 17.Hüseynov T.Ə. Müəssisənin iqtisadiyyatı: Dərslik. Bakı, Səda, 2012 .559 s.

18. Abbasova S.A. Praktiki audit: Dərs vəsaiti. Bakı: Elm və Təhsil, 2011.
19. Ataşov V.X., Novruzov N.A., İbrahimov E.Ə. Müəssisələrin maliyyəsi:
20. Hacıyev F.Ş., Səbzəliyev S.M. Auditin əsasları. Bakı, 2003.
21. Селезнева. Н. Н. Финансовый анализ. Управление финансами: учеб, пособие /
22. А. Ф. Ионова, Н. Н. Селезнева .— 2-е изд., перераб. и доп. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2012.— 640 с. Турманидзе, Т.У. Финансовый анализ : учебник / Т.У.
23. Турманидзе .— 2-е изд., перераб. и доп. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2015 .— 289 с.
24. Фридман А.М. Финансы организаций (предприятий): учебник. - М.: Дашков и К, 2013. 488с.
25. Шеремет А. Методика финансового анализа деятельности коммерческих организаций. М.: Инфра-М. -2015.- 237с.
26. В.Ковалев. Финансовая отчетность. Москва 2006
27. О.Рожнова Актуальные проблемы финансовой отчетности. Москва 2013.
28. Н.Русак. Особенности анализа хозяйственной деятельности в условиях полного хозяйственного расчета. Минск 1995
29. Ханожникова Н. Консолидированная финансовая отчетность корпораций. Москва 2014
30. Сергеева Т. Экономический аудит. Москва 2012
31. Управленческий учет: сборник задач (под.ред М.Варушиной. Москва 2014
32. Щенков С. Система счетов и бухгалтерский баланс предприятия Москва 1973
33. Экологический учет и аудит под ред. Л.Шнейдмана. Москва 1977

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNIVERSİTETİ

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

«Mühasibat uçotu və audit» kafedrasının magistrantı Namazov Məhəmməd Məcnun oğlunun **«Müəssisənin maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyətinin təhlilinin metodiki problemləri»** mövzusu üzrə yerinə yetirdiyi magistr dissertasiya işinin

REFERATI

Dissertasiya işi **“Müəssisənin maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyətinin təhlilinin metodiki problemləri”** adlanır. Tədqiqat işi giriş, üç fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Girişdə tədqiqatın aktuallığı, məqsədi və vəzifələri, obyektı və predmeti, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, informasiya bazası və strukturu göstərilmişdir.

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı. Bazar münasibətlərinin inkişaf etdiyi və təkmilləşdiyi müasir mərhələdə Azərbaycanın xalq təsərrüfatının maliyyə qarşılıqlı əlaqələrinin strukturunda müəssisələrin maliyyəsi əsas, müəyyənədicisi mövqe tutur, belə ki, o, maddi və qeyri-maddi nemətlərin və üstün resurs kütləsinin yaradıldığı ictimai istehsalın əsas həlqəsinə xidmət edir. Keçid dövründə Azərbaycanın iqtisadiyyatında radikal sosial-iqtisadi dəyişikliklər, yeni istehsal münasibətləri sisteminin formalaşması, bazar qiymətəmələgəlmə mexanizminin tətbiqi, yüksək vergi dərəcələri, kredit resurslarının bəha olması bir çox təsərrüfat subyektlərinin, o cümlədən sənaye müəssisələrinin maliyyə vəziyyətinin kəskin pisləşməsinə və ödəmə qabiliyyətinin itirilməsinə gətirib çıxarmışdı. Yaranmış vəziyyət fonunda ilk növbədə mikrosəviyyədə maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyətinin təhlili və onun möhkəmləndirilməsi yollarının axtarışının zəruriliyi xüsusi aktuallıq kəsb edir. Odur ki, məhz mülkiyyət formasından asılı olmayaraq müəssisələrin fəaliyyəti bazar iqtisadiyyatının əsasını təşkil edir.

Maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsi problemi sabitlik və ödəmə qabiliyyəti səviyyəsinə daha sərt nəzarətə, təhlil olunan göstəricilərin böyük dəstindən istifadəyə, təsərrüfat subyektinin reytinginin müəyyən edilməsinə istiqamətləndirilmiş prinsipial yeni metodikaların işlənilib hazırlanması və tətbiqini, eyni zamanda onun dəstəklənməsi üzrə səmərəli tədbirlərin görülməsini tələb edir.

İqtisad elmində müəssisənin maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyətinin mahiyyətinin müəyyən edilməsi və müfəssəl nəzərdən keçirilməsi əsas problemlərdən biridir. Onun kəskinliyi müəssisənin əsas istehsal məqsədlərinə nail olunması fonunda fəaliyyət göstərən maliyyə mexanizmlərinin yaradılması və təkmilləşdirilməsi zəruriliyi ilə bağlıdır. Vahid şəkllə salınmış, ancaq eyni zamanda qeyri-standart yanaşmalar da mümkündür. Hər bir halda təsərrüfat subyektinin ödəmə qabiliyyətini və işgüzar nüfuzunu formalaşdıran xüsusi amillər kompleksi nəzərə alınmaqla qərar qəbul edilməlidir.

Bütün bu cəhətlər, eyni zamanda problemin ayrı-ayrı nəzəri və praktiki aspektlərinin kifayət dərəcədə öyrənilməməsi aparılan tədqiqatın aktuallığını və istiqamətin seçilməsini müəyyənləşdirmişdir.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Azərbaycanda müəssisənin maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyəti problemləri ilə AMEA-nın akademiki Z.Səmədzadə, prof. S.M. Səbzəliyev, prof. H.İ.Namazəliyev, prof. R.B.Əliyev, prof. D.A.Bağirov, dos. H.A. Cəfərli, dos. N.M. İsmayılov, prof. C.Namazova, prof. Q.Ə.Abbasov, dos. R. N. Kazımova məşğul olmuşlar.

Müəssisənin maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyəti probleminin tədqiqinə xarici ölkə iqtisadçı alimlərindən L.A.Bemsteyn, Y.Briqhem, Van Xom C., L.Qapenski, T.R.Karlin, B.Kolass, J.Rişar, E.Helfert, Cey K.Şim, rus alimlərindən İ.A.Blank, T.B.Berdnikova, L.T.Gilyarovskaya, A.V.Qraçov, L.V.Dontsova, O.V.Efimova, H.B.Kireyeva, V.V.Kovalyov, M.N.Kreykina, E.İ.Melnikova, Q.V.Savitskaya, A.D.Şeremet və başqaları öz töhfəsini vermişlər.

Ancaq Azərbaycan iqtisadiyyatının şərait və xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırıl-

madan müəssisələrin maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi sferasında toplanmış qərb ölkələrinin təcrübəsindən istifadə düzgün olmayan nəticələrə gətirib çıxara bilər. Konkret xarici metodikanın tətbiqi Azərbaycan müəssisələrinin sabitlik və ödəmə qabiliyyətinin nəzəriyyə və təcrübəsindən istifadənin mümkünlüyü əvvəlcədən elmi cəhətdən təhlil edilməli və tənqidi dərk edilməlidir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi müəssisələrin maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyətinin nəzəri cəhətdən əsaslandırılması, onun qiymətləndirilməsinə dair elmi-əsaslandırılmış yanaşmaların işlənilib hazırlanması və ödəmə qabiliyyətinin artırılması istiqamətlərinin axtarışından ibarətdir.

Qarşıya qoyulmuş məqsədin həyata keçirilməsi aşağıdakı vəzifələrin həllini tələb edir:

- müəssisələrin maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyəti anlayışının tərifini dəqiqləşdirmək;
- müəssisələrin maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyətinin təhlili üzrə əsas nəzəri fikirləri öyrənmək;
- müəssisələrin maliyyə vəziyyətinin təhlili metodikasının mahiyyətini və onun reallaşması mexanizmini başa düşmək üçün fəaliyyətdə olan və təcrübədə tətbiq edilən maliyyə vəziyyətinin təhlili metodikalarını araşdırmaq;
- maliyyə dayanıqlığını qiymətləndirmək üçün istifadə edilən müxtəlif əmsal və göstəriciləri təhlil etmək;
- maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyətinin təhlilinin təmin edilməsi məqsədi ilə sənaye müəssisələrinin əsas vəzifələrini müəyyənləşdirmək;
- pul vəsaitləri axınının öyrənilməsi əsasında müəssisənin ödəmə qabiliyyətini qiymətləndirmək;
- müəssisələrin müflisləşməsi vəziyyətinin baş verməsinin əsas səbəblərini araşdırmaq;
- müəssisənin maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi üçün maliyyə göstəricilərinin seçilməsini müəyyən edən amilləri öyrənmək;

- ödəmələrin vaxtlı-vaxtında həyata keçirilməsinin təmin edilməsinin əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirmək;

- . Dövriyyə aktivlərinin idarə edilməsi siyasəti və dövriyyə vəsait komponentlərinin təsnifatını tədqiq etmək;

- Kredit ödəmə qabiliyyətinin göstəricilərinin təhlilini vermək;

- Maliyyə sabitliyi ehtiyatlarının artırılmasının və onun təmin edilməsinin təkmilləşdirilməsi problemləri araşdırmaq;

- müəssisələrin maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyətinin artırılması üçün maliyyə sağlamlaşdırılması tədbirlərini işləyib hazırlamaq.

Tədqiqat obyekt sənaye müəssisələrinin maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyətinin təmin edilməsidir.

Tədqiqatın predmeti müəssisələrin maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyətinin artırılması istiqamətlərinin müəyyən edilməsidir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsası

Dissertasiya işinin nəzəri və metodoloji əsasını yerli və xarici ölkə iqtisadçılarının müddəa, konsepsiya və hipotezləri, eyni zamanda iş üzrə qanunvericilik və normativ aktlar təşkil edir. Tədqiqat gedişində müşahidə, müqayisə və analogiyadan, müqayisəli, struktur, statistik, sistemli və amillər üzrə təhlildən, elmi abstraksiya və ekspert qiymətləndirilmədən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası. Dissertasiyada Azərbaycan Respublikası Prezidentinin problemlə bağlı sərəncamları, bu sahədə qəbul olunmuş normativ aktlar, respublika hökumətinin qərarları, Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları, ARDNŞ-in müəssisələrinin məlumatlarından istifadə olunmuşdur.

Dissertasiya işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- müəssisənin maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyətinin qiymətləndirilməsinə dair nəzəri yanaşmalar əsaslandırılmışdır,

- müəssisənin maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyəti sisteminin formalaşması metodikası işlənib hazırlanmışdır;

- Maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyəti və maliyyə dayanıqlığının

qiymətləndirilməsi üçün istifadə edilən göstərici və əmsallar müəyyən edilmişdir;

- müəssisənin likvidliyi və kredit ödəmə qabiliyyəti göstəriciləri arasındakı qarşılıqlı əlaqələr aşkara çıxarılmışdır;

- sənaye müəssisələrində maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyətinin təhlilinin əhəmiyyəti əsaslandırılmışdır;

- müəssisənin ödəmə qabiliyyətsizliyinin səbəbləri aşkar edilmişdir;

- kredit olduqda cari likvidliyin, kredit ödəmə qiymətləndirilməsi metodikası formalaşdırılmışdır;

- müəssisələrin maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyətinin artırılması üçün maliyyə sağlamlaşdırılması tədbirləri irəli sürülmüşdür,

- Ödəməmələr probleminin aradan qaldırılması yolları göstərilmişdir.

İşin təcrübi əhəmiyyəti, işin nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, bazar münasibətlərinin bərqərar olduğu və inkişaf etdiyi şəraitdə müəssisənin ödəmə qabiliyyətinin nəzəri əsaslarının işlənməsi və qiymətləndirilməsi imkanları yüksək səmərəli və sabit bazar iqtisadiyyatına keçidi təmin edən ödəməmələr böhranının həlli üçün strateji istiqamətlərin işlənməsinə kömək edir.

Müəssisənin maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyətinin təhlilinin təklif edilən metodikası dövlət orqanları və müxtəlif idarələr tərəfindən təsərrüfat subyektlərinin real ödəmə qabiliyyətinin aydınlaşdırılması üçün istifadə oluna bilər.

Dissertasiyanın materialları müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin nəzəri və praktiki məsələlərinin öyrənilməsində, onun ödəmə qabiliyyətinin yüksəldilməsinin təmin edilməsində istifadə edilə bilər.

İşin həcmi və strukturu. Dissertasiya işinin: giriş, üç fəsil, nəticə, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

РЕЗЮМЕ

Диссертация называется «Методологические проблемы финансовой стабильности и анализа зрелости предприятия».

Диссертационная работа состоит из введения, трех глав, заключения и списка используемой литературы.

Введение диссертационной работы раскрывает актуальность исследуемой темы, цель и задачи исследования, объект и предмет исследования, теоретическую и практическую значимость исследования, информационную базу и структуру диссертационной работы.

Первая глава исследования называется «Теоретические и методологические вопросы оценки финансовой устойчивости промышленных предприятий».

В этом разделе анализируется необходимость и важность обеспечения финансовой устойчивости промышленных предприятий в условиях рыночных отношений, методов оценки финансовой устойчивости промышленных предприятий, а также анализа факторов, влияющих на финансовую стабильность.

Вторая глава исследования называется оценкой финансовой стабильности и платежеспособности в новой среде. В этой главе рассматривается методология анализа и оценки платежеспособности промышленных предприятий, анализ дебиторской и кредиторской задолженности, а также анализ денежных потоков.

В третьей главе диссертации, озаглавленной «Анализ рынка капитала и методологические проблемы», были изучены вопросы политики управления активами и классификации компонентов оборота, анализа платежеспособности кредитоспособности и повышения финансовой устойчивости и их улучшения.

Результат исследования был отражен в результатах исследований, и были сделаны соответствующие предложения.

SUMMARY

The thesis is called "Methodological Problems of Financial Stability and Maturity Analysis of Enterprise". The thesis consists of an introduction, three chapters, conclusion and a list of used literature.

The introduction of the thesis reveals the relevance of the topic, the purpose and objectives of the study, the object and subject of research, the theoretical and practical significance of the research, the information base and the structure of the thesis.

The first chapter of the research is called "Theoretical and methodological issues of the assessment of financial stability of industrial enterprises".

This section analyzes the necessity and importance of ensuring the financial stability of industrial enterprises in the conditions of market relations, methods of assessing the financial stability of industrial enterprises, as well as the analysis of factors affecting financial stability.

The second chapter of the research is called the assessment of financial stability and solvency in the new environment. This chapter deals with the methodology of analysis and assessment of solvency of industrial enterprises, analyzes of receivables and payables, as well as cash flow analysis.

In the third chapter of the dissertation entitled "Capital Market Analysis and Methodology Problems", the issues of asset management policies and classification of turnover components, credit solvency analysis, and financial stability enhancement issues and their improvement have been explored.

The result of the study has been reflected in the research results and relevant proposals have been made.